

2020

MONS OBSERVANS

Present, passat i futur

Presentació:

Manel Aguilar Alés

Direcció:

Dra. Glòria Munilla

Universitat
Oberta
de Catalunya

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

“homo sum, humani nihil a me alienum puto”

Publius Terentius Afer

Heautontimorumenos

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

AGRAÏMENTS

Aquest Treball Final de Màster no hauria sigut possible sense la revisió incansable i els consells de la Dra. Glòria Munilla, la meva tutora. També voldria agrair la col·laboració de l'Arxiu històric de Montornès del Vallés, especialment a l'Encarna Herbás i Ferrán Díaz. Un profund agraïment al gestor del Museu de Montmeló (Mò) per les visites, les explicacions i el traspàs d'informació del jaciment de Mons Observans, Pol Castejón.

I no puc oblidar a totes les persones que, són moltes, m'han ajudat i aguantat totes les cabòries, teories i girs de guió. En especial vull agrair a la meva companya i com millor expressar-ho que en Dothraki, llengua del personatge de Khal Drogo, quan diu a a Daenerys: "Sekh ma shieraki anni".

Profundament agraït

manel

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

ÍNDEX	pàg.
1. Introducció	4
2. Justificació i Objectius	5
II. I. Objectius Generals	6
II. I. Objectius Específics	6
3. Metodologia	7
4. MARC TEÒRIC	9
4.1. MONS OBSERVANS UN JACIMENT PER DESCOBRIR	17
4.1.1. El marc històric: l'Atalaia de Mons Observans	17
4.1.2. Campanyes arqueològiques i apropament al jaciment	21
4.1.3. Benvinguts, passeu, passeu...	27
4.1.4. Creació de l'espai de Mons Observans	29
5. PROTECCIÓ, CONSERVACIÓ, DIFUSIÓ I POSADA EN VALOR	31
5. 1. Conservació	31
5. 2. Protecció	33
5.3. Difusió i Posada en valor	35
6. REPTES PER LA PERVIVÈNCIA DEL JACIMENT	36
7. CONCLUSIONS FINALS: FUTUR D'UN PROJECTE	44
8. Bibliografia, Webgrafia i il·lustracions	47

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

1. Introducció

El nostre present està condicionat pels fets esdevinguts, en molts casos, en un passat llunyà. Seguir els fets ocorreguts temps ençà, les petjades deixades d'altres persones abans que nosaltres, és una de les motivacions que poden encendre la nostra inquietud per entendre uns fets i mirar les coses que ens envolten amb altres ulls. A més, aquest esforç ens ajuda a aprofundir una mica més, fent-nos preguntes que en un principi no haguessin pensat. Aquest és un dels atractius de la història, l'arqueologia o l'etnografia, apropar-se al que és desconegut o al que en un primer cop d'ull no és evident. La cerca dels nostres orígens, de l'origen dels pobles, la religió, el pensament lògic o de l'univers són qüestions que tothom es fa un dia o altre: d'on venim? Qui som? Cap a on anem?

La nostra cultura és una amalgama de molts pobles, cercar els seus passos, fer una troballa antiga o donar significat a uns rocs ens ajuda a contestar alguna de les preguntes principals: Qui vivia en aquest lloc? Com vivien? Quina era la seva cultura? Quina era seva religió? Quines eines feien servir? Com eren les seves cases? Com s'organitzaven? Com es repartien les tasques? Com eren les relacions de gènere? Quins eren els lligams familiars? Quin era el missatge amagat en les seves representacions?

Els estudis d'història antiga ens han d'ajudar a trobar les respostes a tots aquests interrogants i d'estimular noves preguntes, en aquest intent d'interpretació dels vestigis de la **cultura material** dels pobles que ens han precedit. Malauradament, aquests vestigis no sempre són fàcils d'interpretar pels neòfits i les respostes es troben amagades en els llocs més inversemblants. És en aquest punt, que els jaciments arqueològics ens ajuden a reconstruir la nostra història, transformant-se en un document històric que desvetllarà molts dels interrogants abans citats.

El petit assentament romà que vull presentar i que aquest treball anirà desenvolupant, s'ubica entre els municipis de Montmeló i Montornès, batejat sota el nom de Mons Observans i datat entre els segles II aC i I aC. En el treball intentarem desgranar la història que envolta l'assentament, el per què va ser important aquest assentament en el seu moment, que el fa especial avui dia, quines són les solucions arquitectòniques en construir aquest espai i les dificultats per datar i classificar el jaciment. També anirem descobrint quins eren els habitants de les terres del Vallès i de Catalunya per extensió, on habitaven i quins veïns tenien.

Un cop visualitzada la història, el marc geològic, la historiografia, etc., ens endinsarem en la tasca que han fet els ajuntaments i la Generalitat per habilitar aquest espai, la seva projecció nacional i internacional en diferents certàmens arqueològics per arribar a la part de difusió, protecció, conservació i posada en valor del jaciment.

La raó de tot aquest llarg viatge a través de més de 2000 anys d'història del jaciment és desvetllar la seva importància. Tot i que després de tanta feina, diners i energies invertides en el projecte del jaciment, ens tocarà preguntar-nos sobre la seva viabilitat econòmica i social. Aquest serà el punt culminant d'aquest treball, per molt que no ens agradi la idea ens haurem de preguntar: és viable a mitjà o llarg termini el manteniment del jaciment?

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

Deixo que la resposta suri a l'aire, encara que per poder respondre primer haurem llegir atentament aquest treball per valorar la història que hi ha darrere, haurem de resseguir els espais que van trepitjar aquelles persones fa més de 2000 anys (encara que sigui mentalment), i que els va portar a perfeccionar la tasca d'amuntegar unes pedres per donar aixopluc i protecció. Aquest vestigis materials ens donen moltes pistes de com eren les coses llavors, la seva manera de construir amb murs i torres o el lloc escollit per ubicar-se, ens donen una idea de les vicissituds de les persones que van viure en aquestes terres. En el treball veurem com tots aquests vestigis de la cultura material han canviat la seva funció, passant de ser un lloc habitat a un lloc visitat per l'interès cultural i museïtzat.

Per finalitzar aquesta introducció sobre el jaciment arqueològic de Can Tacó – turó d'en Roina (Mons Observans), vull posar en valor l'esforç que han fet els municipis de Montornès del Vallès i Montmeló per donar a conèixer el seu passat, el nostre passat, en una mena d'agraïment a totes les persones implicades en donar a conèixer la història i que han fet la important tasca de difondre el nostre patrimoni. Un patrimoni que es va veure perillar pel creixement de la població en les darreres dècades, sumat a la construcció de noves infraestructures, nous espais industrials i d'oci. Aquesta iniciativa cultural dels ajuntaments volen posar en valor un espai degradat i adaptar-lo a noves expectatives de respecte per la cultura, la naturalesa, el sentiment de pertinença a nivell local, la ciència i la gestió cultural. Per tant, de tots els treballs que tenia al cap, he escollit un projecte local que em dóna l'oportunitat de conèixer millor un poble, un país, unes institucions i la gestió del seu patrimoni. Per aquest motiu vull analitzar els **quinze anys** d'una proposta cultural i veure els pros i els contres del jaciment, si es compleixen els objectius i les esperances, i arribar a unes conclusions realistes que ajudin a aportar noves propostes que puguin consolidar la seva conservació.

2. Justificació i Objectius

El turó de Can Tacó – turó d'en Roina (Mons Observans), com he explicat anteriorment, es tracta d'un assentament romà que es remunta al darrer terç del segle II aC. El jaciment, segons els arqueòlegs, va estar construït poc després del setge i la caiguda de Numància, un fet que va comportar la pacificació d'una part important de la Península Ibèrica. Aquest assentament consta d'un edifici de caràcter residencial que s'ha interpretat com una representació de l'administració romana del moment. Per les seves característiques úniques, el complex sembla vinculat a l'exèrcit i al govern que controlava la zona. L'edifici principal s'assentava sobre una superfície d'uns 2.500 metres quadrats aproximadament, estructurat en dues parts: a la part més alta trobem el cos principal, i per sota trobem la zona de patis i les estances de servei. Al costat nord occidental estava protegit per dues torres. El complex segueix el model arquitectònic del món romà, grec i hel·lenístic de casa fortificada. Per tant, les primeres coses que ens ve al cap en mirar la zona de Can Tacó és: protecció i prestigi.

Aquest Treball Final de Màster vol investigar el per què de la museïtzació i la posada en valor de l'assentament romà de Can Tacó – turó d'en Roina, que el fa interessant. Per aquest motiu vull aconseguir donar una visió global en l'àmbit local del jaciment en

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

concret, posant en context tot el que l'envoltava en el moment de construcció de l'assentament. Aquest estudi vol esclarir les **intencions polítiques expansives de Roma** que van acabar xocant amb els interessos de Cartago, interpretar la implicació dels ibers, la lluita pel domini dels llocs estratègics, etc., totes aquestes consideracions de les accions humanes tenen cabuda en aquest treball, ja que es vol cercar i obtenir respostes a través de la interpretació dels vestigis de la cultura material. Les investigacions fetes a la zona han anat desenvolupant diferents teories sobre l'assentament romà, arribant a la conclusió de que les troballes arqueològiques requereixen una interpretació, ja que *a priori* no són evidents.

Per aquesta raó, actualment als termes propers al jaciment (Montornès del Vallès, Montmeló, Granollers, la Roca, La Garriga, Badalona, etc.) hi ha una tasca important per interpretar les diferents interconnexions de les poblacions que es van trobar en un mateix espai i temps, cas dels ibers i romans. Aquesta convivència amb l'alteritat ens obliguen a fer l'esforç de reflexió i a valorar les troballes en relació amb les intencions polítiques que hi podien haver. A la fi, els jaciments no són més que un món de pedres i objectes que ens expliquen històries, històries dins d'històries, i és la nostra tasca resseguir i donar significació a aquests objectes i dotar-los d'una altra vida, en museïtzar-los.

Els objectius que emmarquen aquest Treball Final de Màster seran els següents:

2.1. Objectius Generals

- Desenvolupar una anàlisi històrica del jaciment arqueològic de Mons Observans.
- Estudiar la viabilitat d'un projecte arqueològic en l'assentament de Mons Observans.

2.2. Objectius Específics

- Aprofundir en la importància històrica del jaciment arqueològic de Mons Observans.
- Realitzar una revisió historiogràfica sobre l'evolució de l'enclavament del jaciment.
- Establir l'evolució del jaciment a partir del context històric dels municipis implicats.
- Explicar els principals criteris d'intervenció que haurien de garantir l'òptima protecció, conservació i manteniment del jaciment.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

3. Metodologia

La metodologia emprada per aquest Treball Final de Màster estarà focalitzada en els **mètodes qualitius** propis de les ciències humanes i socials, centrada en la qualitat de les fonts. Aquest TFM parteix del **mètode històric**, el qual estudia les causes dels esdeveniments que han passat. Alhora, el mètode qualitatiu es contrastarà amb les dades i la informació recollida mitjançant els **mètodes quantitius**, els quals ens aportaran les dades necessàries per completar la tasca investigadora d'aquest Treball Final de Màster.

La conjunció d'aquests dos mètodes complementaris ens haurien d'ajudar a entendre i exposar la gènesi de les múltiples causes dels fets històrics, raó per la qual farem una cerca de fonts primàries i secundàries, llibres, memòries, revistes, articles, tesis, discursos, numismàtica, etc., que contribueixin a la investigació per esclarir la romanització de la zona. Tota aquesta cerca i exposició de la informació, històrica i arqueològica, ens ha d'ajudar a ser conscients de la importància de manteniment del jaciment. L'objectiu és poder fer una valoració global que justifiqui el manteniment d'unes instal·lacions que tenen un cost elevat per la ciutadania, però també tenen un cost cultural i científic que cal contraposar a l'econòmic. Aquesta balança entre economia i cultura sempre té un perdedor clar, la cultura. És per aquest motiu que el treball vol treure a la llum els costos econòmics i avaluar l'interès que desperta a la ciutadania a través de les visites al jaciment, alhora poder conxorxar-nos amb la nostra història i la cultura local per remarcar la importància del manteniment d'estructures que defineixen el nostre paisatge, marques que centenars o milers de persones es van esforçar per preservar.

Per tant, és adient preguntar-se: cal preservar i actualitzar les estructures arqueològiques de l'antiguitat? És justificable gastar centenars i milers d'Euros en la seva reconstrucció, protecció i posada en valor? Quins són els problemes estructurals, educatius i ambientals a millorar?

Respondre a totes aquestes preguntes justifica la cerca d'informació, mètode històric i els mètodes qualitius, que ens ajudin a preservar el monument arqueològic de Mons Observans, veure les seves fortaleses i la justificació del projecte i, alhora, veure les dificultats (que són moltes) d'aquest món modern, tecnològic, canviant i competitiu. Com podem complementar els estudis històrics de l'antiguitat amb aquesta època tecnològica? Pedres i història *versus* virtualitat i tecnologia, aquest pot ser un repte fascinant.

Per totes aquestes raons, aquest treball vol reconstruir el passat de la manera més objectiva possible. Motiu pel qual, faré una tria i un estudi dels textos seleccionats, on s'exposaran les hipòtesis i es contrastaran amb altres estudis que tractin els fets històrics relacionats amb aquest treball.

Per tant, la metodologia aplicada a aquest TFM comprèn les següents etapes:

En primer terme partim d'unes hipòtesis prèvies sobre el tema a tractar (de l'Anàlisi i viabilitat del jaciment de Mons Observans), per aquest motiu hi haurà una **recopilació**

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

de les fonts documentals; posteriorment, es passarà a **avaluar** la informació, les fonts, els documents, els arxius, etc., en una tasca crítica i comparativa d'autors i dades. Finalment, es farà una **síntesi** i una exposició de les dades recollides per arribar a formular les **conclusions** corresponents.

Trobo interessant, en darrer terme, posar èmfasi en la transversalitat del treball, en recopilar uns continguts que interrelacionen sabers diferents com són la història, la cultura, l'arqueologia, l'etnografia, geografia, antropologia, numismàtica, etc.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

4. MARC TEÒRIC

En aquest treball es pretén aprofundir en la importància històrica del jaciment de Mons Observans. Per aquest motiu, seguim els passos de totes les persones que han estudiat el context històric del jaciment com Rodà, Mercado, Rodrigo, Flórez, Palet, Guitart, etc., i la penetració romana al Vallès i per extensió a la Península Ibèrica. En aquest sentit, va ser de vital importància el control de les vies fluvials i dels corredors naturals per assolir els objectius de conquesta per part de Roma. Les investigacions de l'ocupació romana tenen cabuda en els diferents treballs arqueològics de l'ICAC, Rodrigo o Chorén, entre tants altres, i que han tret a la llum una història amagada, soterrada de la nostra història¹. Aquesta tasca històrica està, íntimament, lligada als treballs arqueològics fets a la zona i a la lògica dels elements teòrics de les intervencions del patrimoni de **pre-servar, presentar i conservar**. Si bé és veritat que en els últims temps hem assistit a un veritable èxit del patrimoni arqueològic en el nostre món globalitzat, ara més que mai em sembla important la interrelació entre el fet **local** i **global**. Dos extrems que van agafats de la mà, que s'expliquen i interactuen l'un amb l'altre. De fet el patrimoni arqueològic dona un sentit d'identitat a la comunitat local, la lliga amb altres espais, cultures i fets que sobrepassen les seves fronteres. L'accés a tota la informació que tenim avui dia ens permet tenir una àmplia mirada i arriscar-nos a fer noves propostes teòriques del passat o esclarir les interrelacions entre pobles i cultures. El passat marca el nostre present, un fet que es manifesta de diferents maneres i està a la vista de tothom: arquitectura, lleis, cultura, dieta, creences, etc., tantes són les manifestacions que ens venen donades del passat. Per tant, explicar aquest passat es torna una obsessió, una necessitat per millorar el nostre present i poder-nos fer les preguntes pertinents.

Tanmateix, tot i la importància d'aquest passat que exposo en aquesta proposta de treball, el patrimoni arqueològic és també un **bé econòmic** que pot generar beneficis. Aquesta recerca dels beneficis ha de ser fonamental en una bona **planificació, preservació, museïtzació i interpretació** del patrimoni, ja que també es vol aconseguir, a més de la recerca històrica, una rendibilitat social i econòmica dels béns culturals (Beltrán, 2008, p. 140). Aquest punt ens porta al turisme cultural, el qual cerca centres d'interpretació i preservació del patrimoni que interactuïn amb una atractiva oferta d'oci. Per tant, el turisme pot contribuir alhora amb el desenvolupament de noves i millors infraestructures, creació de noves activitats, preservació del paisatge, reactivació del comerç, incorporació de noves tecnologies, etc. Per totes aquestes raons, els jaciments d'un territori s'afanyen a integrar-se dins de plans directors, plans estratègics, xarxes de parcs arqueològics que ajudin a la seva gestió i que contribueixi a alleugerir les càrregues econòmiques que comporten. Simplificant, fer-los viables econòmicament a mitjà i llarg termini. Aquestes consideracions ens porten a preguntar-nos, en molts dels casos, si molts dels jaciments actuals presenten un valor suficient que justifiqui la seva preservació i museïtzació.

¹ Aquests són alguns dels molts autors que han obert el camí del coneixement sobre la penetració romana al Vallès. Gràcies a la seva tasca investigadora, tenim una visió més clara de la nostra història i ens ajuden a veure la importància dels assentaments humans, ex. Els estudis de Guitart sobre l'assentament iber de la muntanya de Sant Miquel de Montornès del Vallès; les ponències i treballs de Chorén, Rodrigo i Mercado sobre l'assentament de Mons Observans; la importància de Rodà i Flórez en el coneixement i estudi de les connexions fluvials i de les vies romanes al Vallès Oriental, etc.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

El present treball vol fer una lectura del jaciment de Can Tacó – Turó d'en Roina, una lectura àmplia, ja que el coneixement del jaciment i la seva realitat històrica ens pot donar pistes de la seva importància. Un cop revisada la importància històrica del jaciment i les seves interaccions amb el paisatge, les comunicacions, les comunitats veïnes, l'ocupació de l'espai, etc., és important la intenció d'observar la planificació que es vol presentar al públic, l'atractiu arquitectònic i les futures intervencions i posada en valor del jaciment. Per tant, el rigor científic ha d'anar de la mà de la divulgació, i ens ha d'ajudar a respondre diferents preguntes: “Què és? De quan és? i De què servia?” (*Ibídem*) i un cop respostes aquestes preguntes, les mateixes han d'estar obertes a noves

Il·lustració 1. font: Wikipedia. Vallès

revisions, noves interpretacions i actualitzacions, convertint l'espai en una font d'inspiració i actualització que estimuli visitar el jaciment una i una altra vegada.

Per ubicar-nos geogràficament, el jaciment arqueològic del turó de Can Tacó – turó d'en Roina (Mons Observans) el trobem a un turó situat entre els termes municipals de Montornès del Vallès i Montmeló. Aquests dos termes pertanyen a la província de Barcelona i a la comarca del Vallès Oriental, Catalunya. La comarca del Vallès Oriental s'ubica dins de la Depressió Prelitoral, a tocar de la serralada Prelitoral al sud i al sud-est, al nord-est connecta amb el massís del Montseny, al nord i oest amb les muntanyes de Sant Llorenç de Munt i les Cingles de Bertí (Chorén; Rodrigo, 2010, p. 7). El turó de Can Tacó – turó d'en Roina el trobem encaixat entre els sistemes muntanyosos del prelitoral i el Montseny, regat per les aigües dels rius Mogent i Congost que en ajuntar-se, als peus del jaciment direcció

Il·lustració 2. Font. Idealista, Vallès Oriental

sud, podem veure l'aiguabarreig que conforma el riu Besós. Els termes de Montornès i Montmeló limiten amb els municipis de Vilanova del Vallès, Valldoriolf, Vallromanes, Granollers, Parets, Mollet, Sant Fost, Martorelles, Alella. La població de Montornès del Vallès compta amb 16.263 habitants i Montmeló amb 8.784 habitants, segons l'Institut D'estadística de Catalunya del 2018.

A la imatge de la comarca del Vallès Oriental podem veure la disposició dels diferents termes municipals i copsar la disposició de Montornès-Montmeló delimitant amb la comarca del Maresme. Un fet important des de l'antiguitat, ja que permetia l'accés i la interconnexió entre la zona litoral del Maresme i el prelitoral vallesà a través del municipi. La ubicació dels termes de Montornès del Vallès i Montmeló, entre els límits de la Serralada Litoral i el Vallès determina de manera clara dos tipus diferenciats de paisatges, a la part sud les carenes muntanyoses compten amb sòls molt antics, predominantment granits i pissarres; a la part nord de la plana a tocar dels rius trobem sediments moderns com sorres i argiles (Álvarez, 2017,

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

p. 12). El pas continuat dels rius (Mogent i Congost) i de les rieres (Vallromanes, Cànoves) per aquestes terres transiten per terrasses fluvials que arrossegueuen sediments, llims i argiles atribuïdes a l'Holocè. Aquesta gran quantitat d'argiles i gresos arsènics de formació miocènica a la Depressió Prelitoral es van transformant en argiles grogues i fosques en el seu pas cap al sud (Chorén; Rodrigo, 2010). Aquesta constant aportació de sediments arrossegats per rius i rieres fan de les valls de la Depressió Prelitoral una zona biològicament fèrtil. Un fet que ens ajuda a entendre perquè aquestes zones van ser ocupades des d'èpoques molt antigues, des del Neolític fins al Bronze Final. Aquesta riquesa biològica del sòl les feia un bé preuat per les comunitats humanes, ja que eren aptes pel conreu i la pastura dels ramats. Per la seva banda, el turó de Can Tacó – turó d'en Roina i el turó de les Tres Creus estan formats per roques del període càmbric i ordovicià amb diferents tipus de pissarres, entre les qual apareixen dics de quars i materials granítics (*Ibidem*, p. 13).

La presència humana en la **Prehistòria** està documentada a les terres de **Montornès** des de fa sis mil anys. Aquesta datació la sabem gràcies a les troballes fetes a diferents espais del municipi i consta d'un parell de cistes a prop de la Torrassa, tres enterraments a la bòbila d'en Torrens i un important aixovar a la bòbila d'en Joca. Aquest aixovar d'últim viatge que acompanyaven al cos del difunt a la bòbila d'en Joca, albergava quatre ganivets i tres puntes de fletxa de sílex, set destrals de pedra fibrolita, un pot de fang i un collar de calaita (Beltran, 1985, p.186). Al municipi de **Montmeló**, la presència humana es remunta a set mil anys. Unes sitges prehistòriques van ser descobertes l'any 1962 als carrers Pelai i Francesc Macià. A l'interior de les sitges es van poder documentar fragments de molins de pedra, eines lítiques i atuells de ceràmica del neolític antic postcardial. Altres materials trobats a les sitges van ser petxines, ossos d'animals i llavors, un fet que confirma la pràctica de l'agricultura. A l'any 1957 es va trobar una sepultura del Neolític mig als carrers de Salvador Espriu, Miguel Hernández i Antonio Machado. Altres troballes datades del neolític final van trobar-se als carrers Balmes, entre la cruïlla dels carrers Nou, Doctor Robert i Apel·les Mestres a l'any 2008. En aquest últim cas es va trobar una estructura de combustió, que fou interpretada com un forn, i al seu interior hi van trobar ceràmica a mà decorada amb cordons (Cantarellas, Ibars, Tenas, Castejón, Guitart, 2011). Un altre testimoni del passat humà en aquestes terres és la **Pedra de Llinars**, un menhir descobert l'any 1996 al peu del turó de Can Tacó.

D'època **ibera** tenim la presència de l'*oppidum*² del turó de Sant Miquel datat entre els segles V-II aC. A més, trobem restes ibèriques al turó de Can Tacó – turó d'en Roina.

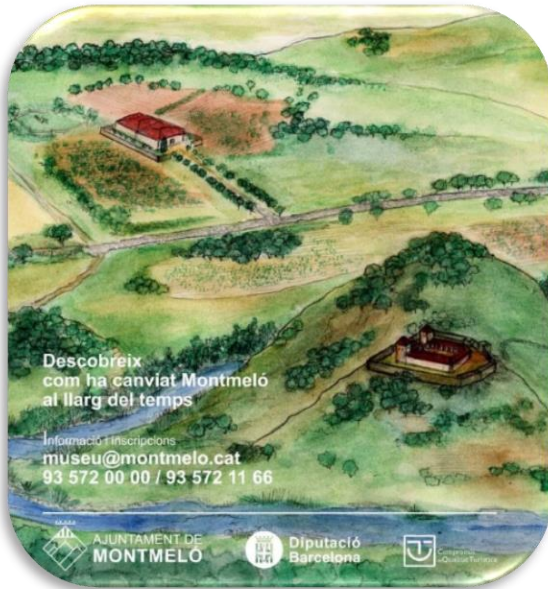
Les petjades d'**època romana** al terme de Montornès les trobem a les *villae* de Can Palau, La Torrassa, Can Pla i de Can Masferrer. L'ocupació d'aquestes masies estan documentades fins a l'alta edat mitjana (Guidi, 2008, p. 69). A Montmeló tenim el *vicii* de Can Cabanyes i Can Guitet i el *vicus*³ de Can Tabola. També al terme de Montmeló està estudiada i investigada la *Villae* tardo-republicana de **Can Massot** (Finals del segle II aC i primer quart del segle I aC). La definició de *villae* comporta diferents interpretacions

² **Oppidum** és un terme genèric llatí que designa un lloc elevat, un turó o altiplà. Els ibers aprofitaven les defenses naturals d'aquests espais i eren reforçades per la intervenció humana. <https://www.enciclopedia.cat/ec-gec-0518141.xml>

³ Al seu llibre Glick explica que segons Varrón, el mot *vicus* és tracta d'un grup de cases, aplicat a assentaments indígenes romanitzats o semi-romanitzats, en clara contraposició a *villae*. Les *villae*, normalment, eren construïdes en petits turons per dominar visualment les terres de cultiu. Aquestes *villae* tardo-romanes fortificades amb una torre van convertir-se, en molts casos, en assentaments medievals (2007, p. 25).

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

des de residències rurals de caràcter agrari fins a palaus sense funció productiva, o nuclis rústics. Malauradament, aquesta *villae* de Can Massot no ha pogut ser excavada en tota la seva extensió, ja que bona part de les estructures romanes estan sota una construcció moderna dins del nucli urbà (Flórez; Palet, 2010, p. 153). Les restes que

Il·lustració 3. Mò. (JEP)

s'han pogut documentar són cinc àmbits, quatre dels quals pavimentats amb *opus signinum*⁴, i un passadís. Les reiterades intervencions per qüestions urbanes o constructives han aportat més informació, a l'any 1992 van ser trobades restes d'un possible *impluvium*⁵ amb diferents nivells de pavimentació, marcat amb motllures (*Idem*). Als diferents àmbits excavats, es van localitzar restes d'estucs parietals i altres fragments d'estuc. Les restes d'aquesta *villae* de Can Massot són interpretats com la part urbana i, malauradament, desconeixem la pars rústica, un fet que impossibilita fer una hipòtesi sobre l'activitat econòmica de la *villae* en qüestió.

Les sitges de ca l'Advocada han estat vinculades a la vil·la romana de can Massot, aquestes estan a una distància de 200 m direcció sud-est. La

descoberta de ca l'Advocada consta de quatre sitges i un abocador. La sitja número 1, localitzada prop del carrer García Lorca, contenia pedres, fragments de ceràmica ibèrica feta a torn i àmfors itàliques. La sitja número 2, al costat del carrer Vic, s'hi van trobar tres grans lloses de pissarra i una petxina. La sitja número 3, al solar de Santa Rosa entre els carrers García Lorca i Doctor Robert, s'hi van poder recuperar una capa d'entre 5 a 10 cm de llavors i restes vegetals carbonitzades. La sitja número 4, cantonada dels carrers Balmes i Doctor Robert, es van recuperar fragments de *tegulae*⁶, pedres de molí i fragments d'àmfors de vi, de les quals es pot identificar dues de producció tarraconesa (Laietana 1), amb una cartel·la de denominació *sexstati*. A l'abocador, prop del carrer Vic, de 2 metres de fondària conservava un reompliment de 10 a 15 cm de fragments de ceràmica campaniana, ceràmica ibèrica, àmfors, un lingot petit de plom i dues pipes de ceràmica (Panosa, 2002, p. 33-37).

Una altra resta romana important és la peça arqueològica del *terminus augustalis*. Un fet que denota la important penetració de la romanitat de la zona, un territori que podria definir-se com un *ager romanorum*⁷. (Guidi, 2012, p. 79)

⁴ L'*opus signinum* era un tipus de pavimentació o recobriments de paret fet amb morter de calç hidràulica i ceràmica matxucada, una característica que li donava impermeabilitat i que un cop carbonatada era usada en arquitectura com en enginyeria en la construcció d'estructures hidràuliques (cisternes). https://www.um.es/molinete/?page_id=4601

⁵ El *Impluvium* és una mena de bassa rectangular, dissenyada per recollir aigua de pluja, que es trobava en el vestíbul de les antigues cases romanes. <https://www.encyclopedia.cat/search/obrae/GEC/impluvium>

⁶ *Tegulae* són elements de cobertura exterior dels sostres, elements que eren usats en l'antiga Grècia i l'antiga Roma. https://ca.wikipedia.org/wiki/T%C3%A8gula_i_%C3%ADmbrex

⁷ L'*ager romanus* són comunitats de ciutadans romans de ple dret, aquest compten amb institucions municipals organitzades a imatge i semblança de Roma, els *municipia* (Tesoro. <https://www.tesaurohistoriamitologia.com/es/>).

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

L'època Medieval, entre els segles X i XII dC Catalunya va viure un procés de repoblament, ja que les guerres constants (entre cristians i sarraïns) i les ràtzies successives havien despoblat part important del territori. Un cop Catalunya s'independitzà dels francs es va repoblar pel mètode d'aprisió⁸. Malgrat tot, el vassallatge no va tardar en aparèixer i la relació feudal va fer que la majoria de terres quedessin en mans de senyors i convents. En el cas del terme de Montornès va quedar en mans dels senyors de Montornès de la Torre Tavernera i, en canvi, el terme Montmeló va quedar sota la protecció del Monestir de Sant Pere de les Puelles de Barcelona (Cantarellas *et al.*, 207). En aquests temps tenim constància de Can Buscarons (970), del Vil·lar d'Abdelà o Viladordila (actual Can Masferrer, 972). Segons sembla el Vil·lar d'Abdelà a l'Alta Edat Mitjana era un petit nucli de caire pagès amb camps de conreu, vinyes, boscos, prats, erms, etc., (Ciu-rans, 2010, p. 15). D'aquesta època són les restes del Castell de Sant Miquel, un castell de grans dimensions i amb una ermita dedicada a l'arcàngel Sant Miquel (raó del nom de la muntanya i el castell de Sant Miquel) construït sobre un assentament ibèric (Guidi, 2012, p. 120). La superfície de la planta del castell feia uns 1.300m², protegit per quatre perímetres de muralla, l'alçada de la torre de l'homenatge s'estima en uns 15 metres d'alçada, des de la qual podien albirar les terres del Maresme, del Vallès, el Barcelonès i més enllà. El castell comptava amb una petita ermita que feia set per set metres. Aquestes construccions van reaprofitar els materials lítics deixats pels ibers. Altres construccions medievals són l'església de Montornès en honor de Sant Sadurní màrtir que data del segle X dC (Sales, 1984, p. 12).

En canvi, les restes medievals del terme de Montmeló estan íntimament lligades al monestir de Sant Pere de les Puelles. La seva església romànica de Santa Maria de Montmeló és un bell exemple. L'església compta amb un conjunt mural que data del segle XII dC i on podem trobar exposada una reproducció de l'acta de consagració de la mateixa.

D'època moderna tenim la **torre del telègraf** de Montornès del Vallès, la qual ocupava el número 47 de 77 en la llista d'estacions telegràfiques actives a Catalunya entre els anys 1848-1862 (Guanyabens, 2013-2014). La torre està construïda al turó del telègraf, a una alçada de 222 metres, des d'on es podien comunicar visualment amb altres telègrafs ubicats a Montcada i a Granollers, a una distància de 9 quilòmetres cadascú. Aquesta construcció d'època moderna de forma quadrada fa 5,5 metres de costat i 6 metres d'alçada, consta de 8 espitlleres per banda, quatre per cada pis. A més, aquesta construcció es tracta d'una torre de guaita i d'equipament militar que podia albergar a un petit destacament d'homes (6 a 10), envoltada per un fossat circular de 3 metres d'amplada i 2 de fondària. La torre data de 1848 i havia de tenir una funció en la guerra civil dels Matiners (1846-1849), el general Marquès de Novaliches va equipar aquestes construccions de línies telegràfiques a Catalunya per mitjà de senyals òptics, una adaptació del model Chappe Francès.

Un cop ubicats els municipis de Montornès del Vallès i Montmeló i de destacar les petjades que han deixat la presència humana en aquests termes, és el moment d'endinsar-nos en l'estudi del jaciment. Però, abans de continuar, és important aclarir el nom del

⁸ L'**aprisió** és l'ocupació de terra erma i sense cap propietari per tal de cultivar-la. Un fenomen es va donar a la península Ibèrica entre els segles VIII i X (Moreno, 2010).

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

jaciment romà del turó de Can Tacó – Turó d'en Roina (Mons observans), ja que la denominació del jaciment pot induir a no saber com anomenar aquest jaciment o ser massa llarg i carregós. El jaciment romà es troba entre els municipis de Montornès del Vallès i Montmeló. El municipi de Montmeló dóna nom al turó del jaciment com turó de Can Tacó, alhora que el mateix turó es anomenat per la gent de Montornès del Vallès com turó d'en Roina. Al jaciment es pot accedir pel camí que dóna accés al turó de les Tres Creus que hi ha a Montornès, on el camí porta al turó d'en Roina, si accedim des de Montmeló pujarem pel turó de Can Tacó. Aquesta va ser la primera prova de foc, quin nom posar? Turó de Can Tacó o turó d'en Roina? Les tradicions dels municipis respectius feien difícil el canvi de nom de manera sobtada, el perill podia portar a confondre als ciutadans dels respectius municipis. Per tant, per solucionar aquest nus gordià es va optar per la solució més senzilla, anomenar el jaciment amb un altre nom: **Mons Observans** (la Muntanya que observa). Aquest és un nom enginyós i interessant que comporta segones lectures, ja que el romans observaven des del cim de la muntanya i, alhora, la muntanya sembla observar els canvis al seu voltant i a les generacions i generacions que s'apropen al seu reialme. A més, sembla un nom amb potencial a nivell comercial, un nom nou pot significar un nou començament sense la càrrega del temps i els prejudicis acumulats. En definitiva, hem passar de dir-ho d'una manera segons el municipi (turó de Can Tacó o turó d'en Roina) a tenir dos (turó de Can Tacó – turó d'en Roina) i, com diuen, no hi ha dos sense tres i el que semblava simplificar-se s'ha complicat una mica més, ja que ara als cartells, a la publicitat i bona part de les persones l'anomenen el turó de Can Tacó – turó d'en Roina (Mons Observans). Per simplificar, en aquest treball li diré Mons Observans per referir-me al jaciment, per la poesia del nom, la musicalitat, el significat i la facilitat de posar un nom nou a un nou projecte, cas del jaciment.

Els primers indicis del jaciment arqueològic de Mons Observans són visibles des de quilòmetres a la rodona, però solament descobrirem aquest espai singular en pujar un caminó fins al cim del turó que alberga el jaciment. Aquest cim té unes vistes privilegiades, als nostres peus queden els municipis de Montornès i Montmeló, a més, a banda i banda podem veure el pas tranquil dels rius Mogent i Congost que passen regant aquestes terres, i on les seves aigües es barregen donant inici al riu Besòs. Aquestes muntanyes són un lloc de guaita fàcil per controlar els camins i les immediacions. Un d'aquests camins que travessava Montmeló, Montornès i la Roca era el camí d'Hostalric. Per tant, aquest territori era un lloc estratègic important pel control dels camins fluvials i per l'encreuament de vies que travessaven i connectaven les poblacions veïnes i que s'encaminaven direcció Barcelona, el Maresme, Osona, Vallès Occidental i La Selva. Totes aquestes vies eren conegudes des de l'antiguitat i, per aquesta raó, va ser el lloc escollit de la Via Hercúlea, més endavant aquesta mateixa via donaria nom a la Via Augusta, la Via del Congost o la Via de França (Chorén, 2010, p. 16).

Els primers indicis de la troballa de les restes romanes de *Mons Observans* van anar de la mà de Joan Morató a l'any 1944, la seva tasca de recerca arqueològica serà represa anys després al 1947 per J. Barberà i A. Panyella i al 1961 per I. Cantarell. Els investigadors J. Barberà i A. Panyella van posar els límits aproximats del jaciment, dotant-lo d'una extensió de 50 x 30 metres. En aquesta intervenció es van fer tres cales amb la conseqüent troballa d'un ganivet de sílex, fragments de mosaics i les restes del que seria l'actual muralla. La segona la protagonitzà el doctor I. Cantarell (Bertran, 1985, p.185-199) documentant la mateixa cata número 3 i on va aconseguir desenterrar restes

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

ceràmiques i fragments d'*opus testaceum*⁹, una placa de plom i estucs amb decoració de pintura vermella.

Les grans quantitat de troballes de ceràmiques ibèriques trobades i datades del segle II aC a la zona del jaciment, van portar als investigadors a decantar-se en els primers moments per la hipòtesi d'un hàbitat ibèric (Barberà i Panyella, 1950, p. 5). Altres investigadors com Panosa (2002, p.19) seguien la línia marcada per Barberà i Panyella, ja que el jaciment reunia totes les característiques típiques d'un assentament ibèric d'hàbitatge, estar ubicat en una zona elevada que dominava la plana, proper a les principals vies de comunicació i al costat d'una zona fèrtil (*Idem*). Aquestes investigacions tenien versemblança per les troballes de restes iberes, una sitja o amuntegaments de pedres que haurien format part d'una construcció agrícola, datades entre els segles II-I aC. Les investigacions al jaciment dels anys 80 van estar a càrrec de Joan Sanmartí, les prospeccions van aportar més fragments de ceràmica ibèrica i un fragment de campaniana B. Sanmartí va interpretar, encertadament, que entre els segles II aC i I aC s'havia construït a la zona del jaciment una fortificació romana amb l'objectiu de controlar la zona de camins, a més, de contemplar la possibilitat de que anteriorment pogués haver existit un establiment indígena (Sanmartí, 1986, p. 839-843). Però no serà fins a l'any 2003 que els consistoris dels respectius municipis (Montornès del Vallès i Montmeló) van decidir posar fil a l'agulla, arribant a un acord de cooperació i contractant a l'empresa d'arqueologia (Estrats, SL.), a la qual es va sumar posteriorment l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC) per acabar de determinar l'abast i la importància de les restes arqueològiques. Les excavacions es van dur a terme entre els anys 2003 i fins al 2012, i van permetre establir la cronologia del jaciment entre finals del segle II aC i començament del segle I aC.

En un principi el jaciment va ser considerat una *castellum* romà¹⁰, una fortificació desconeguda fins al moment a les nostres terres. En els primers moments va cridar l'atenció els resultats obtinguts, per la qual cosa va despertar d'interès dins del món de l'arqueologia, la història i del món científic. Aquesta va ser una de les raons per les quals l'ICAC va assumir la responsabilitat de les tasques arqueològiques i de l'elaboració del Pla director. Les tasques executades per l'empresa Estrats, SL., entre els anys 2004-2006 es van centrar en l'eliminació d'una vegetació que de manera natural havia anat creixent al cim del turó. A més, es va passar a identificar les estructures, delimitar el perímetre del jaciment i realitzar sondejos de diagnòstic per aconseguir dades cronològiques. Unes dades que varen servir per elaborar el primer esborrany del Pla director. Aquests són els primers moments de la investigació del que seria Mons Observans. A partir d'aquest moment comença la tasca d'interpretació del jaciment, obligant a ubicar-lo en un context de recerca territorial que permetés inserir-lo en un paisatge arqueològic que donés sentit a tot el territori.

És en aquest sentit i per donar coherència a la presència romana a la zona del Vallès que van aparèixer els primers estudis. Aquests parlen del començament de la romanització de la Laietània Interior amb la reforma provincial de l'any 197 aC i les campanyes

⁹ *Opus testaceum* tècnica constructiva que emprava maons cuits al forn.

[https://ca.wikipedia.org/wiki/Opus_\(construcci%C3%B3\)](https://ca.wikipedia.org/wiki/Opus_(construcci%C3%B3))

¹⁰ El terme *castellum* romà o *castrum* servia per designar la construcció d'un campament militar, petit fort o torre de vigilància. <https://ca.wikipedia.org/wiki/Castrum>

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

de pacificació, les quals va portar a terme el cònsol Cató al 195 aC. Aquestes campanyes van ocupar bona part del segle II aC i van comportar l'organització del territori, augment de la presència militar, la creació de campaments i equipaments de guaita en llocs estratègics, etc. És en aquest sentit, Roma hauria vist amb bons ulls la ubicació de l'assentament de Mons Observans, ja que es tractava d'un espai d'importància estratègica pel control territorial de la zona, per les seves característiques, per comptar amb àmplies vistes de les zones circumdants i, especialment, de la serra de Marina i les valls que comuniquen amb el litoral del Maresme, més concretament a través de Vallromanes i la riera d'Alella.

Malgrat tot, les primeres hipòtesis sobre Mons Observans van anar deixant pas a altres interpretacions, ja que els arqueòlegs van anar evidenciant una tipologia de l'establiment inèdita i de clara factura itàlica, que comptava amb un mur perimetral i torre, una obra constructiva de gran importància amb canalitzacions i cisternes d'emmagatzematge d'aigües pluvials, amb acabats decoratius i elements de luxe (pintures parietals i estucs del primer estil pompeïà). En les primeres campanyes que es van efectuar entre els anys 2003 i 2007 es va intentar valorar l'extensió, identificar les estructures i els diferents recintes de l'assentament. En aquestes primeres indagacions tot feia pensar en que s'estava davant d'un enclavament militar o *castellum* (Mercado, Rodrigo, Flórez, Palet, Guitart, p. 200). Aquesta hipòtesi s'emmarcava dins del possible caràcter militar de l'assentament i en la localització de l'assentament en un lloc estratègic de la via Hercúlea, la qual vertebrava els principals eixos viaris i fluvials que conformarien el començament del procés d'ocupació i romanització del territori d'època republicana (Rodrigo, p. 58). A més, aquest *castellum* podia albergar una petita guarnició, amb les funcions de vigilància i control d'un territori. Aquesta percepció va anar canviant en avançar les prospeccions de la zona, evidenciant que possiblement no es tracta d'un *castellum* com es pensava en els primers moments de descoberta del jaciment, sinó d'un *praesidium* des del qual s'exercien funcions polítiques i administratives de control del territori circumdant. Aquestes hipòtesis tenen el seu origen en la qualitat dels acabats i el luxe invertit en l'assentament de Mons Observans, un fet que fa sospitar que podria haver albergat a un personatge itàlic important, passant a considerar el lloc com un centre de control administratiu i territorial vinculat directament al procés de romanització. En aquest punt, tindríem dos centres administratius a la zona Laietana, **Mons Observans** i **Ca l'Arnau**, que correspondrien a la Laietana Interior i la Laietana Litoral, interpretats com a centres administratius i de control territorial de finals del segle II aC (Flórez i Rodà, 2014, p. 249).

La importància de les restes de Mons Observans en l'ocupació romana de la península i la singularitat del jaciment, va ser clau perquè l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica volgués protegir aquest espai per futures generacions. La incoació de *Mons Observans* com a Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN) va implicar incloure la protecció del turó i la de tots els materials arqueològics trobats en el decurs dels anys, reflectit en l'acord (Acord/gov/179/2008, de 28 d'octubre, pel qual es declara bé cultural d'interès nacional en la categoria de zona arqueològica el jaciment de Can Tacó – Turó d'en Roina, en els temes de Montornès del Vallès i Montmeló) (DOGC núm. 5255).

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

4.1. MONS OBSERVANS UN JACIMENT PER DESCOBRIR

El jaciment romà de Mons observans ens permet fer una aproximació teòrica al que seria la penetració romana a la zona del Vallès, fet que tindrà un paper fonamental en la posterior ocupació i domini de la península Ibèrica. Les dades ens ajuden a comprendre les fundacions de les noves ciutats un cop pacificada la zona. Segons Flórez i Rodà (2014), la plana vallesana des de temps històrics és una via natural, usada des de l'antiguitat, cruïlla i lloc de comunicació entre les diferents parts del territori. Aquesta posició central li atorgava una posició destacada per accedir a les diferents ciutats romanes que s'anirien creant *a posteriori* (Iluro, Baetulo, Barcino). La creació d'aquestes noves ciutats estaven íntimament lligades a la creació d'un complex entramat d'interconnexió i de vies de comunicació, punts estratègics per assegurar el control de tot territori i afavorir els intercanvis comercials i la mobilització de tropes, en cas de necessitat.

4.1.1. EL MARC HISTÒRIC: L'ATALAIA DE MONS OBSERVANS

Per comprendre l'ocupació del territori a la Península Ibèrica per part de Roma, hem

Il·lustració 4. Font. Orbis Stanford.

d'entendre que la penetració romana parteix de l'organització territorial i de la consolidació d'una xarxa viària predeterminada a través de la via *De Italia in Hispanias*¹¹. Aquesta organització del territori va tenir una importància cabdal pel desplaçament militar i de conquesta per part de Roma. La descoberta de pedres mil·liars, posades a les cal-

çades romanes que servien per assenyalar les distàncies de cada mil *Passus*¹² daten de finals del segle II aC. A Catalunya s'han trobat nombrosos mil·liaris republicans fets pel procònsol Manius Sergius, finals dels segle II aC, que ens ajuden a fer-nos una idea de les rutes que seguien aquestes vies. Per aquesta raó, sabem que el Vallès formava part de l'eix viari que connectava amb el Penedès i que es dirigia cap a Tarraco, endinsant-se cap a l'interior per la Vall de l'Ebre. Però no hem d'oblidar que aquest programa d'interconnexió territorial va comportar vies secundàries, raó dels mil·liaris trobats a Santa Eulàlia de Ronçana, Tona i Santa Eulàlia de Riuprimer, datats al 110 aC, i que seguien l'eix del Congost direcció Osona (Chorén; Rodrigo, 2009).

¹¹ L'itinerari d'Antoní és referit al text com la via "*De Italia in Hispanias*". Aquesta via és més coneguda com a "Via Augusta" després de la reforma del traçat duta a terme per l'emperador August (Soto de, 2010, p. 129).

¹² *Passus*, mesura de la milla romana que feia aproximadament 1.481 metres (Soto de, 2010, p. 63).

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

El període augustal, a partir del segle II aC, va comportar canvis importants al territori amb la construcció d'infraestructures viàries i de noves ciutats. La construcció de la ciutat de Barcino va incorporar-se formant part de l'eix de connexió que vertebraria el territori a través de la via Augusta (Soto de, 2010). És en aquest sentit que l'assentament de Mons Observans agafa rellevància en trobar-se a prop del *terminus augustalis*¹³. Aquest document epigràfic va ser trobat al 1976 als jardins de l'empresa Eaton Livia, situada al Polígon Industrial El Raiguer, de Montornès del Vallès. La localització del monument estava a tocar del riu Congost que delimita l'antic camí de l'Arrabal a can Perellada, el camí de Montmeló i

Il·lustració 5. font. TurismeVallès.

l'autopista de l'AP-7 (Jàrrega; Rodà, 1999, p. 5). Molt propera hauria de trobar-se la *mansió semproniana*, segons Mayer *et al.* (1997, p.132) entre els rius Besós i Tenes. Per altra banda, Estrada (1993) pensava en Granollers com a candidata per ser parada oficial de la via Augusta i màxima exponent per ser la *mansio de Semproniana*.

La construcció de totes aquestes vies de comunicació i la presència romana a les terres del Vallès, hauria d'haver sigut una competència de pes per una societat ibera que encara mantenia un tipus d'hàbitat d'alçada i tradicionalista.

Aquesta ocupació de part del seu hàbitat natural, hem d'afegir la pressió exercida per la presència romana que va acabar provocant un veritable daltabaix en el manteniment d'un tipus d'hàbitat ibèric, un hàbitat que ocupava els turons i muntanyes de fàcil accés però alhora de fàcil defensa i guaita. Aquest daltabaix el podem exemplificar en l'abandó progressiu dels *oppida* de la Serralada Litoral, entre els segles III aC i fins ben entrada la primera meitat del segle I aC (Fórez; Rodà, 2014: 248).

Per tant, sembla clar que aquests esdeveniments de despoblament ibèric, estarien íntimament lligats a la presència romana a la zona del Vallès a mitjans del segle II aC. És per mantenir aquesta pressió al *modus vivendi* ibèric, que agafa sentit la presència romana i el seu establiment a la zona Mons Observans, tant pel control de les zones fluvials (Congost i Mogent), com pels passos estratègics i d'encreuament de camins en la zona del corredor vallesà. Conscients de la importància estratègica del lloc, els romans van fer una construcció a la mida del repte que volien aconseguir en l'assentament romà de *Mons observans*, ja que aquest comptava amb canalitzacions, cisternes d'acumulació d'aigua, decoracions de luxe seguint l'estil pompeïà (paviments *d'opus signigum*, pintures parietals, estucs, etc.). Aquesta construcció de gran qualitat arquitectònica a la **Laietana Interior** fa sospitar la presència d'un personatge important amb la tasca d'assegurar el control administratiu i territorial de la zona del Vallès Oriental. Alhora, i coin-

¹³ El *terminus augustalis* trobat a Montornès del Vallès estava format per tres peces que daten del primer quart del segle I dC i que tenia la funció de marcar els límits territorials. Malauradament, la inscripció està malmesa i no podem accedir al text sencer, a la part frontal es pot llegir: TERMIN [US] AUGUSTALIS. A la part lateral esquerra: NE N SIVM. Malgrat la importància de la troballa falta una part del text per identificar la delimitació territorial de la zona, Jàrrega i Rodà (1999) pesen que l'alternativa lògica podria ser Iluronensium o Baetulonensium, sense descartar les possibilitats de Lauronensium (Llerona?) o Ausonensium (Vic). La troballa del document epigràfic dóna importància a l'assentament romà del Turó de Can Tacó – Turó d'en Roina (Mons Observans) com un espai ideal per controlar la via que comunicava amb el litoral català Barcino, Baetulo, Iluro i que s'endinsava cap a l'interior zona del Vallès Occidental i la ciutat de Vic, Osona (Ausa).

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

Les fonts clàssiques que anomenen i localitzen els poblats dels laietans són varies i aquestes els situen al nord del poble dels cossetans, un exemple el tenim en Estrabó (*Geographia*, III, 4, 8) que en parlar dels cossetans, esmenta que al nord trobem “la bona terra dels leetans i dels lartolaiets” (Santmartí i Santacana, 2005, p. 34) escrits que coincideixen amb la descripció que fa Claudi Ptolomeu (*Geographia*, II, 6, 18). Plini el Vell parla dels laietans com els habitants de la zona nord del riu Rubricatum (Llobregat). Aquestes fonts antigues ens permeten fer-nos una imatge de la zona habitada pels laietans i la llegenda del laiesken¹⁵ que els precedeix. El seu domini s’estenia des del curs inferior del Llobregat fins la Tordera, el que avui són les comarques del Baix Llobregat, el Barcelonès, el Maresme i estenen-se cap a l’interior a la zona del Vallès.

Els límits del territori laietà s’estructurava seguint un ordre piramidal i ordenant-se en ciutats de primer i segon ordre, totes elles ubicades en elevacions amb domini visual i preferiblement pel vessant del migdia. Aquest turons havien de ser fàcilment accessibles i amb unes bones vies de comunicació. Sembla ser que els ibers comptaven amb una estructura militar i domèstica complexa, camps de sitges per emmagatzemar excedents, activitat comercial, etc. Entre els punts importants de poblament a la zona del Maresme hi trobem: Burriac (Cabrer de Mar), Turó d’en Boscà (Badalona), Cadira d’en Bisbe (Premià de Mar), Torre dels Encants (Arenys de Mar) i Montpalau (Pineda de Mar). A l’interior de la Serralada Litoral i Prelitoral trobem: Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet), Turó de les Maleses (Montcada i Reixac) Castellruf (Santa Maria de Martorelles), Turó Gros de Céllecs (Òrrius), Turó Cremat (La Roca del Vallès), Turó del Vent (Llinars del Vallès) i Puig del Castell (Vallgorguina). A la zona interior del territori laietà trobem: Turó de Ca n’Olivé (Cerdanyola del Vallès) i Turó de la Roca Roja (Caldes de Montbui) (Asensio i Guitart, 2010, p. 74).

Malgrat el poblament iber, el seu desenvolupament es va veure frenat pels canvis territorials que van afectar a la zona. Uns canvis que van produir-se a partir dels esdeveniments que tingueren lloc un cop aprovada la reforma provincial, la dels anys 197 aC i les campanyes militars i de pacificació del cònsol Cató del 195 aC (Chorén; Mercado; Rodrigo, 2006). En aquests primers moments de romanització, al llarg del segle II aC, i fins a la fi del control d’un territori habitat i controlat pels assentaments ibèrics, Roma s’hauria d’organitzar ocupant espais d’alt valor estratègic i militar. Un bon exemple el tenim en l’assentament de Mons Observans que va lligat a la vil·la de Can Massot, ubicada al mateix terme municipal de Montmeló. La proximitat entre els dos enclavaments romans de la vil·la de Can Massot i l’assentament de Mons Observans és de 800 metres i, no gensmenys important, és que ambdós assentaments estan ubicats a 500 metres de la via Hercúlia, un fet que Flórez i Palet (2010) relacionen amb la penetració romana a la península Ibèrica, a raó de les guerres numantines del 133 aC.

¹⁵ Els autors Santmartí i Santacana ens expliquen que els laietans eren coneguts en la llegenda *laiesken* per l’emissió de monedes encunyades durant la segona meitat del segle II aC. Per la seva banda, la historiografia ha volgut justificar la llegenda dels *laiesken* amb dues de les ciutats de la suposada primitiva Barcelona, Laie i Barkeno, arran de les troballes numismàtiques. Aquesta creença parteix de les troballes de dracmes de plata, imitació de la dracma emporitana, amb la llegenda de Barkeno datades al segle III aC. A més, també s’han trobat monedes de bronze encunyades al segle II aC amb la llegenda de Laiesken. Aquests fets havien portat a ubicar la ciutat de Laie a la zona de la muntanya de Montjuïc i la ciutat de Barkeno en el mont Taber¹⁵, un fet que justificaria les troballes numismàtiques. Malgrat tot, segons els investigadors, l’associació del mot laiesken com a referència a una ciutat o nucli determinat sembla erroni. Els investigadors sospiten que el mot laiesken feia referència a una tribu, ja que el sufix *-sken* faria referència a una etimologia ètnica. Per tant, la paraula *laiesken* es podria traduir com “la moneda dels laietans”. Per tant, la difusió d’aquesta moneda es fa extensible a les comarques del Barcelonès, el Maresme i el Vallès. El lloc d’encunyació de les monedes, segons L. Villaronga, el podríem trobar en algun lloc entre les comarques de Barcelona i Manresa (1982, p.169).

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

La cronologia fundacional de l'assentament romà de la vil·la de Can Massot (Montmeló) data de mitjans del segle II aC, i és un tipus d'assentament tardorepublicà, segons postulen alguns autors (Estrada, 1993; Prevosti, 2005; Jàrrega, 2000; Flórez, Palet, 2010); en canvi altres autors daten aquest assentament al segle I aC en època d'August (Revilla, 2004; Revilla, 2010; Olesti, 1997). Per tant, les datacions dels dos enclavaments coincideixen en el temps i l'espai, un fet que fa sospitar sobre l'estreta relació entre ambdós assentaments i més quan eren visibles l'un de l'altre, en estar l'assentament de Mons Observans en una atalaia a una alçada de 120 m. Aquest assentament romà d'alçada podia servir per avisar de possibles atacs a la vil·la de Can Massot, alhora que la vil·la de Can Massot podia proveir de cereals i menjar a l'assentament de Mons Observans. Altres relacions entre els dos assentaments són les similituds constructives en pintura mural i en paviments. A aquestes semblances, hem d'afegir que els assentaments van ser abandonats en un espai de temps curt, el primer en ser abandonat va ser l'assentament de Mons Observans, en el primer decenni del segle I aC i Can Massot dins del primer quart del segle I aC (Cantarellas et al., 2011). Aquests fets, la coincidència d'abandonament i l'absència d'elements violents que justifiquessin l'abandó de les primeres ciutats (Can Tacó, Ca l'Arnau o vil·la de Can Massot), podrien mostrar una relació entre les fundacions de les noves ciutats i l'abandó dels enclavaments antics un cop consolidada la presència romana a la zona. Aquestes evidències, ens fan sospitar que a partir del segle I aC tota la zona del Vallès Oriental estava completament integrada en la nova realitat socio-política romana (Fórez; Rodà, 2014).

4.1.2. LES CAMPANYES ARQUEOLÒGIQUES I APROPAMENT AL JACIMENT

Les campanyes arqueològiques i les excavacions del jaciment de Mons Observans van

Il·lustració 7. Font. Ajuntament de Montornès (2009)

des de l'any 2003 fins al 2012. En tot aquest temps va haver una participació conjunta dels dos ajuntaments (Montornès del Vallès i Montmeló) per intentar determinar el tipus d'estructura que s'amagava sota els rocs i la vegetació acumulada des de temps pretèrits, delimitar el perímetre constructiu i identificar la procedència d'unes estructures que feien sospitar, en un primer moment, d'un hàbitat ibèric. Per tant, en aquest primers estadis del treball arqueològic es va centrar

en l'excavació superficial que cobria les diferents estructures murals, desbrossar el sotabosc i excavar trinxeres que servien per donar pistes sobre la cronologia de les restes arqueològiques. Aquests treballs van anar donant forma al jaciment, delimitant àmbits i identificant-se estructures muraries d'àmbits diferents que en aquests moments inicials no es podien identificar. Entre aquestes estructures es va identificar el mur perimetral que hauria d'haver tingut la funció de muralla, una poterna a l'est del mur perimetral, identificació de dos cossos constructius i tres terrasses. En aquests primers passos s'anava evidenciant de què totes les estructures seguien un mateix patró constructiu,

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

murs bastits amb pedra seca sense material de lligam. Es va verificar que hi havia diferents tipus de murs segons l'amplada els mateixos: els murs que pertanyien a la muralla tenien una amplada de 1,10-1,20 cm, els murs divisoris de 70-80 cm i els murs d'envà 50-60 cm de coronació (Chorén; Rodrigo; Mercado, 2010). Les restes ceràmiques del jaciment abastaven una cronologia que abastava des del segle II aC i el segle I aC, no hem d'oblidar la sorpresa de les troballes excepcionals de restes de motlures i estucs parietals de l'àmbit 5, segons Chorén *et al.*

La zona del jaciment es van anar dividint en diferents sectors anomenats nord, sud, est, oest i central. Aquesta delimitació era una bona manera de saber on havia quedat la zona sense explorar de cara a les diferents campanyes anuals. Els treballs s'anaven documentant en un intent d'observació de tot l'espai arqueològic i deixant constància de tots els canvis, com l'evidència de la zona sud que va quedar devastada per la construcció d'un camí rebaixat amb màquina excavadora als anys 70 (*Ibidem*).

A mesura que anaven avançant les feines de neteja, entre els responsables va anar agafant força la teoria de que estaven davant d'un jaciment romà de cronologia poc usual a Catalunya. En aquesta primera intervenció arqueològica van començar a quedar clares les línies mestres i les característiques de l'assentament, descartant la hipòtesi de poblament ibèric i agafant força la fortificació romana per la documentació de 18 metres de llenç de muralla del sector est. Les conclusions eren unànimes entre els arqueòlegs, estaven davant d'un assentament romà, l'estructura del qual va ser catalogat com a fortí o *castellum* de factura itàlica d'època republicana (120 aC-70 aC). La zona arqueològica a l'any 2003 es va delimitar a un espai de 2.736 m² (76 x 36 m).

El Pla Director va ser elaborat en la campanya de l'any 2004, aquest havia de fer una previsió de quantes campanyes caldrien i de quantificar el cost econòmic aproximat. Alhora, es van fer diferents prospeccions per conèixer el funcionament i la cronologia de l'assentament. A més, es va procedir a l'extracció dels vegetals a nivell superficial per delimitar la morfologia del jaciment. La neteja del sotabosc va efectuar-se mitjançant un Pla d'Ocupació (*Idem*). A les diferents cales es van poder documentar motlures i estucs que conformaven una decoració parietal de luxe, un nivell de material base per la fabricació d'*opus signinum* i paviment de terra batuda de qualitat, nivells de terra piconada a diferents nivells, un mur que folrava el talús natural del turó per tal d'evitar esllavissades i un altre mur de gran entitat (MR 159). La neteja de runa va dibuixar el mur que delimitava la porta d'accés entre els cossos principals, el descobriment d'una terrassa central entre els àmbits 1 i 5, una cisterna d'acumulació d'aigües residuals que circulaven en direcció sud i el tancament de l'àmbit 5 que delimitava amb la terrassa central.

En les tasques arqueològiques, segons explica Chorén *et al.*, es va creure oportú fer dues rases per documentar la vessant natural del turó i descartar l'existència d'un fossat defensiu. La primera fase del Pla Director va ser el 2005, procedint a fer una sèrie de sondejos que aclarissin el perímetre del jaciment, per ajudar a planificar els treballs i començar les tasques de tancament perimetral del jaciment de protecció.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

En aquesta campanya es van poder documentar els murs perimetral meridional i oriental,

Il·lustració 8. Font. ICAC.

la detecció d'una cisterna (sondeig 17), així com nivells arqueològics d'una fondària de 2 metres. També es van documentar restes d'estucs i fragments d'àmfores (*Ibidem*), restes d'*opus signinum*, teules, paret de tova i paviment de terra batuda amb aïllant natural. També es va documentar un passadís que comunicava l'àmbit 5 amb l'àmbit contigu. Es van consolidar les estructures i la reconstrucció de la decoració parietal. Els treballs van reprendre les tasques de campanyes anteriors, les novetats eren la detecció dels límits

d'una cisterna de 9 x 4 metres excavada a la roca i revestida d'*opus signinum*, la identificació d'una poterna de 2 metres de llum i el descobriment d'un bastió defensiu. Els sondejos entre els Cos I i II va determinar l'existència de diferents fases constructives i el descobriment de nous àmbits (14) a tocar de l'àmbit 5 que presentava una planta rectangular d'una llargada de 5 m.

Una altra cisterna de 4 m (amplada) x 10 m (llargada) x 2 m (fondària) va ser descoberta a l'any 2007, ubicada en la part meridional del jaciment, a 2 m del mur perimetral, excavada al substrat geològic, revestida i arrebossada de material impermeable. Aquest any

Il·lustració 9. Font. Daniel Daví.

van poder-se documentar les estructures muraries que permetrien fer-se una idea clara del dibuix de l'enclavament. Les campanyes anaven dibuixant un enclavament complex, passadissos, cisternes d'aprovisionament d'aigua, canalitzacions, cossos principals i secundaris, portes d'accés, torres de vigilància i baluards, murs perimetrals, revestiments i zones de circumvallació de persones i animals que permetrien l'arribada d'aliments, etc. Per tant, cada campanya anava dibuixant un espai de la vida d'aquelles persones, els arqueòlegs anaven res-

seguint les seves petjades i agafant

consciència dels esforços, les inquietuds o les pors.

Cada campanya era una descoberta nova, un apropar-nos, agermanar-nos, familiaritzar-se amb uns rocs que en principi no tenien context, ni personalitat i que de sobte explicaven històries amagades, uns espais que havien sigut reutilitzats per tasques agrícoles, donant una vida nova a muralles i cisternes malmeses, redefinit altres espais que esdevingueren profitosos per altres tasques per altres persones (agrícoles, de protecció de collites, una cort improvisada etc.). Un fet semblant al nostre espai i temps on els mateixos espais esdevenen reutilitzats i embellits per fer la tasca de jaciment, amb espais museïtzats i reutilitzats de nou.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

Apropament al jaciment arqueològic de Mons Observans

Les campanyes de prospecció i excavació arqueològica efectuades al jaciment entre els anys 2003-2012 van permetre conèixer la distribució arqueològica del que en un primer moment va ser catalogat com a *castellum* i més endavant va canviar en ser catalogat com *praesidium*. Aquest espai estava articulat en dos gran cossos constructius (I i II), els quals ocupaven la part més alta del turó de can Taco – turó d'en Roina. El *praesidium* estava envoltat per un mur de 190 m de longitud, una protecció que feia les funcions de muralla. Segons la recerca arqueològica, l'entrada principal de l'assentament estava situada en el sector nord, protegida per una torre de defensa al costat est i un baluard (cos 1) a l'oest. A ambdós costats de l'entrada s'han documentat dos possibles accessos secundaris que podien afavorir l'entrada i la sortida dels seus habitants. Per altra banda, la zona interna de la fortificació estava construïda al voltant d'un eix central que comunicava amb els extrems nord i sud del recinte. Al nord de l'eix principal estava ubicada l'entrada i, al sud, una cisterna que havia de proveir d'aigua als seus habitants en cas de quedar confinats en un setge o per una sequera. Les estances estaven distribuïdes en forma de terrasses seguint una orientació nord – sud. L'**accés principal** del *praesidium* es feia a través d'una entrada, avui desapareguda, que romania protegida per un baluard. Actualment solament tenim el testimoni dels seus fonaments, bastits amb grans carreus de pissarra disposats amb la tècnica de pedra seca. Del baluard solament se'n conserva el mur occidental i un tram del mur septentrional. A l'angle entre ambdós trobem una estructura circular, que podria haver-se tractat d'una escala.

Segons els indicis arqueològics, el pati d'entrada sembla ser que estava descobert i connectava amb l'edifici principal, el qual estava situat a la part més alta del turó. Aquest també comunicava amb els edificis dels serveis, situats a banda i banda del pati, ocupant les terrasses laterals. Als nivells d'enderroc que cobrien l'edifici oriental, els arqueòlegs van poder treure a la llum una gran base de columna que podria pertànyer al pati. Aquest cos oriental ocupava l'extrem nord-est del turó, construcció que hauria aprofitat un dels angles que tancaven el recinte del *praesidium*. Els murs exteriors, d'un metre d'amplada, es bastien amb carreus de grans dimensions que li conferien un aspecte de baluard. Les estances interiors estaven destinades, majoritàriament, a serveis i possiblement podrien albergar a una petita guarnició de soldats, aquesta estança ocupava les dues bandes del pati longitudinal. L'aparició de diverses estructures de combustió i d'una pedra de molí indiquen que aquestes estances tenien una funció de manipulació d'aliments. I va ser en aquestes estances que els arqueòlegs van fer la descoberta de dos esquelets de nadons, aquest es trobaven en una gran estança situada a l'extrem nord-occidental de l'edifici de servei. Aquets dos nadons havien sigut enterrats en una petita fossa excavada a l'habitació. Segons una conferència (Tribuna Arqueològica, 2013) del Dr. Josep Guitart i la Dra. Esther Rodrigo, aquest era un ritus ancestral reservat als infants, ja que els nens que no havien assolit l'edat adulta podien ser enterrats en els espais domèstics per continuar sota la protecció de les divinitats de la llar.

L'edifici principal del jaciment estava dividit en tres ales a l'entorn d'un pati porticat i envoltat per un passadís perimetral, aquest pati permetia donar la volta a les ales oriental, occidental i meridional. Les estances oficials s'ubicaven a les habitacions que s'obrien al pati. En canvi, els magatzems estaven situats a l'ala occidental, a la qual només es podia accedir des del passadís de circumval·lació. Les tasques d'albirar l'horitzó era possible per la construcció de **dues torres**, ubicades al límit sud del *praesidium*,

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

que podien tenir tres pisos d'alçada, malauradament, solament es conserven els fonaments. Per pal·liar aquesta pèrdua i fer-se una imatge de com serien, l'arquitecte Toni Gironès va construir una estructura metàl·lica que permet visualitzar el volum i el perfil de la torre original d'un sol pis. Aquestes torres tenien al seu camp de visió el punt d'unió dels rius Mogent i Congost, un fet que permetia veure la línia argentada que serpentejava en direcció Barcino, el riu Besós. Al centre de l'edifici principal es va trobar la cisterna que recollia les d'aigües pluvials i que assegurava aquest bé de primera necessitat. Aquesta cisterna es complementava amb una altra cisterna interior, un fet que deixa clara la necessitat de protegir i emmagatzemar aquest bé imprescindible de primera necessitat, l'aigua. Aquest dipòsit subterrani, per emmagatzemar les aigües pluvials, estava protegit per un mur perimetral i recollia les aigües que vesaven de la cisterna superior i les estances annexes. En aquesta cisterna podem observar una lleugera inclinació i al fons una cubeta de decantació, una tècnica que afavoria que les impureses (pedres, sorra, fulles, etc.) anessin lliscant cap a la cubeta, facilitant les tasques de neteja de la mateixa. La cisterna tenia un arrebossat especial que li permetia albergar líquids, un fet corroborat per la conservació de la part inferior de la mateixa. Unes teules trobades a la zona de la cisterna són interpretades com part de la coberta protectora, a més, s'han trobat fragments del brocal del pou que s'hauria d'haver fet servir per extreure l'aigua.

Una de les joies del jaciment ha sigut interpretat com un *tablinum*¹⁶, el qual estava decorat amb pintures murals del primer estil pompeià i amb paviments d'*opus signinum* de policromia variada. Tot el conjunt estava protegit per un mur perimetral que tancava l'edifici pels quatre costats, inclosos els cossos auxiliars.

Altres descobertes sortides a la llum pels treballs arqueològics són les estances dedicades a **magatzem**. Aquestes espais estaven pavimentades amb terra batuda i tenien les parets de tàpia, arrebossades amb morter blanc. També es va trobar una estança que ha sigut interpretada com un cobert per la seva estructura. Aquest espai destinat a la càrrega i descàrrega de mercaderies seria el lloc per on entraven els carros i, per tant, assegurava les necessitats bàsiques del dia a dia per un conjunt de persones (menjar, vi, roba, intercanvis materials, ceràmica, armes, correu, etc.). La poterna de 2 metres orientada al nord, darrere del baluard, hauria sigut d'una amplada suficient per poder encabir carros de transport, fet que ajuda a mantenir la hipòtesi de lloc de càrrega i descàrrega de materials. Per altra banda, al mur occidental hi ha documentada una segona entrada per accedir al pati lateralment per una escala.

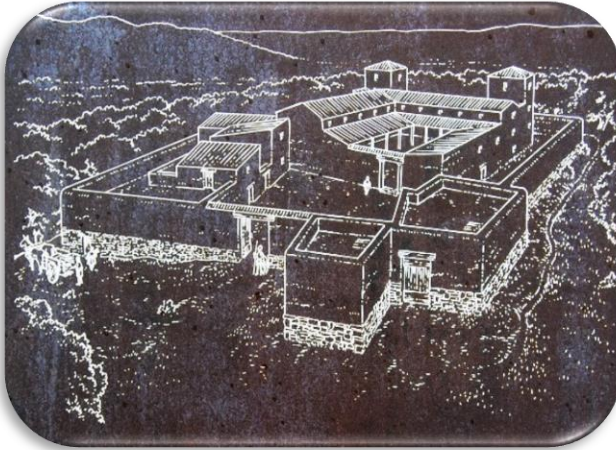
Resumint, en entrar al jaciment trobem un espai diàfan que, segons els estudis arqueològics, estava format per dos mòduls arquitectònics. El Cos I es tractaria de l'edifici més petit amb un perímetre de 69,76 metres, en un àrea que ocupava aproximadament 300 m². L'edifici de construcció rectangular estava compartimentat en diferents espais, en una orientació nord-sud. Uns murs de grans dimensions delimitaven aquest edifici i bastien part de la muralla oriental. El Cos II es tractava d'un edifici quadrangular, més gran que l'edifici Cos I, i comptava amb un perímetre de 189 metres en un àrea de 2,092 m². Aquest edifici delimitava amb els murs nord, sud, oest i una part del mur est. Per altra

¹⁶ *Tablinum* és una habitació per la representació social, despatx i arxiu de documents usat pel senyor de la casa. En aquesta habitació solia haver un tro (*solium*) per rebre als seus convidats o clients, un espai per rebre el ritual matutí de rebre homenatge i on es sol·licitaven favors o consells.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

banda, les dimensions totals del jaciment compten amb un perímetre de 197 metres en un àrea de 2.420 m². A més, la detecció de terrasses al jaciment fan pensar en la disposició d'àmbits diferents segons les explicacions de Chorén *et al.* (2006, p. 64-65).

La construcció de tot el complex segueix uns paràmetres constructius homogenis. La fortalesa de Mons Observans sembla seguir una estructura d'influència hel·lenística.

Il·lustració 10. Font. Daniel Daví

Aquesta influència es posa de manifest en les tècniques constructives, bastides amb pedra seca o les estructures muràries fetes en trinxeres de fonamentació excavades a la roca. La roca és l'element protagonista i predominant en tota la construcció (pis-sarra o llicorella), els murs interns comptaven amb acabats de sòcol de pedra i alçats de tovot, el mur perimetral estava bastit amb dos murs paral·lels i comptaven amb rebliment intern de pedruscall, seguint la tècnica

emplecton, que correspon a un esquema hel·lenístic (Guidi, 2012, p. 92). Segons Guidi,

la fortificació de Mons Observans tenia la capacitat per resistir un setge, ja que aquesta comptava amb un mur que albergava merlets i baluards. Encara que per altra banda, l'assentament manca d'un element de defensa bàsic com el fossat, en comptes d'aquest element van usar la pendent del turó com a mesura defensiva, alhora que sembla ser que ajudava a reforçar el mur de tancament.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

4.1.3. BENVINGUTS, PASSEU, PASSEU...

Il·lustració 11. Punt d'informació Mons Observans

El dissabte 27 d'octubre de l'any 2012 va tenir lloc la inauguració del parc arqueològic de Mons Observans després d'anys d'investigació, neteja, classificació i construcció del jaciment. Aquesta tasca va tenir el suport del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i la Universitat Autònoma de Barcelona, el director del projecte va ser el catedràtic d'arqueologia Josep Guitart i Durán. Conjuntament van participar les empreses Estrat-Gestió del patrimoni cultural SL, Arqueociència i Antequem (Dossier de premsa Mons Observans).

La singularitat de l'entorn del turó de Can Tacó – turó d'en Roina contrasta amb el jaciment, la seva simplicitat i minimalisme que mimetitza amb la muntanya i el paisatge. Les restes arqueològiques trobades al jaciment com la pintura mural romana de primer estil pompeïà van ser recuperades i restaurades, troballa excepcional en el context de la Península Ibèrica, estan conservats i exposats al públic al Museu Municipal de Montmeló (Mò).

Aquest espai arqueològic i cultural ubicat entre els dos termes de Montmeló i Montornès del Vallès, invita a fer un itinerari que conjuga l'exploració del territori en el seu recorregut fins al cim del turó de Can Tacó – turó d'en Roina (adjunto il·lustració de ruta alternativa recomanada). Aquest recorregut recomanat es pot fer a peu des de l'estació de RENFE de Montmeló (línies R2, R2 Nord i R8), per persones vingudes de fora, i aprofitar el passeig per fer una visita al seu museu local, on podem gaudir de l'exposició de pintures murals romanes de primer estil pompeïà que decoraven les estances de l'assentament¹⁷ i on trobarem una explicació històrica del terme de Montmeló. Seguidament, apropiem-nos a fer una visita a la vil·la romana de Can Massot i, a poc a poc, seguint la llera del riu Congost per endinsar-se en el camí que enfila, costerut, pel turonet de Can Tacó fins

¹⁷ Les pintures murals romanes de primer estil pompeïà són una troballa excepcional en el context de la península ibèrica, per la escassetat documental d'aquest estil decoratiu, un estil que era habitual a les ciutats romanes de Pompeia i Herculà (Itàlia).

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

a Mons Observans. Un cop arribats al punt d'informació del jaciment hi ha un aula per visionar un vídeo introductori, el qual ens ajudarà a apropar-nos al context històric en que fou construït i una breu explicació de les restes arqueològiques que es varen trobar en les diferents campanyes arqueològiques. D'aquesta manera el visitant pot fer-se una idea de la importància del jaciment i visualitzar els diferents espais que trobarà un cop dins del recinte arqueològic.

En entrar al recinte del jaciment arqueològic, aquest segueix un itinerari marcat amb panells de senyalització i il·lustracions que mostren l'aspecte original dels principals espais. A més del punt d'informació dins del recinte arqueològic trobem dues aules, la d'arqueologia i de naturalesa.

Il·lustració 12. Font. <https://senderismeentren.cat/175-2/>

El jaciment de Mons Observans vol ser un espai de referència a la comarca del Vallès Oriental i marcar el camí a seguir a altres punts d'interès de la zona, posant en valor altres indrets d'interès cultural, afavorint la recerca i fomentant l'interès cultural de la ciutadania. Aquesta és una alternativa que podria ajudar a augmentar l'oferta de turisme cultural que cerca el plaer d'estar en un clima mediterrani, la proximitat de la platja, el menjar de la terra i combinar-ho amb diferents propostes culturals. A més, hem de tenir en compte que el jaciment de Mons Observans és un espai privilegiat i vol esdevenir un lloc de referència per la seva singularitat. Aquesta pot ser una oportunitat pels amants de la natura, l'arqueologia, la cultura i l'oci. La proximitat de Montmeló de la ciutat de Barcelona, la sortida de l'autopista AP7 a Montornès del Vallès, les instal·lacions del Circuit de Catalunya i les bones connexions ferroviàries de la línia de Barcelona direcció Granollers-Sant Celoni-Maçanet-Girona, podrien multiplicar les oportunitats del jaciment com a reclam turístic.

Altres informacions d'importància per visitar el jaciment de Mons Observans són:

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

Preus i dies d'obertura.

L'accés al jaciment Mons observants té un preu general de 2€; en cas de l'entrada més la visita guiada són 3,5€; la visita teatralitzada costa 4€; els diferents tallers familiars puja a 2€. El jaciment té una sèrie de tarifes reduïdes¹⁸ i tarifes escolars¹⁹.

L'entrada al jaciment és de franc per persones menors de 7 anys, així com pels membres de l'ICOM i l'Associació de Museòlegs de Catalunya, els habitants i escolars de Montornès i Montmeló no paguen, com tampoc es paga el dia Internacional dels Museus (3r diumenge de maig), el dia Internacional dels Monuments (3r diumenge d'abril), el dia de Nit dels Museus (3r dissabte de maig) i les jornades Europees del patrimoni a Catalunya (4r diumenge de setembre).

Els horaris d'obertura són de novembre a març, hi ha una obertura mensual cada tercer diumenge d'11 a 14h; abril, maig i setembre obert tots els diumenges d'11 a 14h; Al juny estarà obert tots els dissabtes de 18 a 20h; al juliol romandrà obert durant els actes de les Nits d'estiu a la romana, a l'agost tancat.

4.1.4. CREACIÓ DE L'ESPAI MONS OBSERVANS

El passeig que porta a les portes del jaciment de Mons Observans no et deixaran pas indiferent. Es tracta d'una ruta de poca dificultat amb petites pujades que et porten al capdamunt d'un turó d'una alçada de 120 metres. Des d'aquest turó podràs agafar consciència de l'ocupació industrial dels anys 60 i 70 del segle XX a la zona. Un impacte que es fa sentir i es percep a través de tots els òrgans sensitius (ulls, oïdes, tacte, sabor i olor). Les oïdes són penetrades per un so mecànic de màquines, camions, cotxes, veus humanes, el cant dels ocells i el brunzit dels insectes, i a voltes podràs sentir el tren i el riu; un sabor a detergent el percep al paladar amanit amb un punt de metall i fum; les olors fugisseres depenen de cap a on bufi el vent, pot portar aromes de camp i natura barrejats amb fems dels camps llunyans, sabó i metall; els ulls fan un escaneig de la zona i percep els colors verd dels camps, el gris de les indústries, blanc i negre del fum de les xemeneies i un blau cel trencat per núvols blancs com el cotó. Com podràs comprovar des del cim dels turons, en aquest entorn tenim l'autopista (AP7), el Circuit de Catalunya, les vies del tren de Rodalies i l'AVE, a més d'un munt de vials que porten a la zona industrial que descansa als nostres peus (Polígon Industrial de la Gran Vial). En aquest polígon industrial podem trobar diversitat d'indústries: químiques, una estació elèctrica als peus de la muntanya, empreses farmacèutiques, de sabons, de pintures, alumini o plàstic, entre altres. Aquesta destrucció del paisatge natural deixa com a símbol de la resistència els tres turons, el més elevat és el turó de les Tres Creus, una petita atalaia des de la qual poder albirar els parcs naturals del Montseny, Sant Llorenç, Montserrat i Collserola, el parc de la Serralada Litoral, de Marina i el corredor del Montnegre.

¹⁸ **Tarifa reduïda** per pensionistes, aturats, jubilats, grups de 15 o més persones, carnet jove o carnet d'estudiant, usuaris de les biblioteques de Montmeló i Montornès, alumnes de les oficines de català de Montmeló i Montornès: Entrada 1€, entrada més visita guiada 2€, visita teatralitzada 2€ i tallers familiars 1,5€.

¹⁹ **Tarifa escolar**: Entrada més visita guiada 1,5€, visita teatralitzada 2€, visita pràctica 2€ i tallers escolars 1,5€.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

En baixar el turó de les Tres Creus trobem el cim del turó de Can Tacó o turó d'en Roina que alberga el jaciment de Mons Observans, on la construcció o millor dit la reconstrucció-interpretació del jaciment va anar de la mà de l'arquitecte Toni Gironès. Aquest arquitecte va ser escollit per rehabilitar la zona i dotar-la d'encant i simplificació, raó per la qual va ser guardonat amb diferents premis com la medalla d'or del Premi Internacional d'Arquitectura Domus Fassa Bortolo de la universitat de Ferrara, la XII Bienal Espanyola de Arquitectura y Urbanismo, en la categoria de protecció del Territori i el Paisatge, el premi FAD de l'opinió i finalista a la categoria Ciutat i Paisatge (*NacióGronollers*, 2013, juliol 15). Tots aquests premis i mencions, atorgats per la recuperació i el projecte arquitectònic del jaciment de Mons Observans és un reconeixement que va dotar de prestigi l'espai. Aquests reconeixements nacionals i internacionals és gràcies a l'esforç dels dos termes municipals per tenir unes instal·lacions de nivell que emmarquen en un mateix espai arquitectura, història, arqueologia, ciència, cultura i oci, combinat amb el respecte al paisatge i la seva integració dins del territori. Tal com ho explica el mateix arquitecte:

"[...] la intervención máxima a partir de una construcción mínima no se tendría que ver tanto desde el elemento arquitectónico entendido como objeto -desde el punto de vista que normalmente se entiende la arquitectura- sino que debería de atender a lo que consideramos nuestro lugar de trabajo, que al final es el planeta Tierra" (López; Paz, 2017).

L'arquitecte Toni Gironès ha sabut dotar aquest espai d'una singularitat pròpia, les cicatrius provocades al territori per les mans humanes pretenen ser sanejades pel mateix humà, en un intent de reintegrar-les i restablir la pàtina de dignitat que un dia va tenir. Per aquesta raó, Gironès va intentar rehabilitar l'espai del jaciment amb els elements que el fan singular, conjugant la natura i la indústria entre els elements definitoris de la seva obra i aposta per elements com la pissarra o llicorella (material abundant la zona del jaciment que integra els colors de la muntanya) i el ferro (representació gràfica de tota la indústria i maquinària que envolta al jaciment). Aquest és un intent per harmonitzar un espai on la terra i el metall simbolitzen

l'estima de la terra i la capacitat de donar forma i sustentació a qualsevol edificació. L'element terra simbolitza la muntanya, la seva fermesa i la seva quietud infinita. L'element foc està representat pel sol i la calor necessària per donar forma al metall i aigua per refredar i dotar de vida qualsevol espai. Ens falta la fusta, tan necessària per la llar, la vida i el foc, i estan representats per cada arbre, cada vegetal que dona vida i simbolitza la llibertat i la creativitat humana. La combinació de tots els elements fan bona la tasca de l'arquitecte, en intentar que l'impacte ambiental sigui mínim, fent que el jaciment humà es mimetitzi amb la natura que l'envolta.

Il·lustració 13. Font. Aitor Estévez. Plataforma Arquitectura.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

5. PROTECCIÓ, CONSERVACIÓ, DIFUSIÓ I POSADA EN VALOR

Il·lustració 14. <http://www.monsobservans.cat/visites/>

El jaciment arqueològic de Mons Observans està exposat als elements naturals, als industrials i a les accions humanes. Aquests són elements que acaben erosionant i malmetent el fràgil espai del jaciment. És per tots aquests efectes no desitjats, perquè l'espai del jaciment no s'acabi degradant, que els ajuntaments de Montornès del Vallès i Montmeló van estipular unes clàusules pel manteniment i conservació de l'espai a parts iguals.

5.1. ESTAT DE CONSERVACIÓ

La conservació del jaciment de Mons Observans és un dels punts més delicats de la seva projecció cap al futur. És en aquest sentit que es van anar creant una sèrie de documents que donessin resposta a totes les dificultats de manteniment i conservació, d'acord a les necessitats del Museu Municipal de Montmeló i l'Àrea de Cultura. Aquests organismes intenten determinar i establir les condicions tècniques, les quals hauran de regir la contractació de les empreses que puguin portar a terme i executar el programa de conservació i manteniment de l'assentament de Mons Observans i la seva aula d'arqueologia entre els anys 2018 i 2019, amb la possibilitat de prorrogació de dos anys més (2020 i 2021).

Un apunt a tenir en compte és que la institució permanent del Museu de Montmeló no té finalitat de lucre, aquest equipament depèn directament de l'Àrea de Cultura de l'Ajuntament. La llei 17/1990, de 2 de novembre, de museus (Títol 1, article 1) i recollida en els seus estatuts, estableix que les prioritats del museu és la conservació, documentació, estudi, exhibició i difusió dels béns cultural mobles i immobles del municipi de Montmeló, el qual ha d'afavorir la recerca i coneixement de la història, l'arquitectura i dels fets passats i ocorreguts en el terme municipal. Un dels espais més rellevants del terme de Montmeló és l'assentament romà de Mons Observans, declarat Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN) al 2008 i catalogat com a zona arqueològica (GOV/17912009, de 28 d'octubre; DOGC núm. 5255). A raó d'aquesta catalogació, a l'any 2009 va fer ús de les prerrogatives de la llei 9/93, del 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català (article 38), la Generalitat va declarar l'espai d'interès social a efectes de procedir a l'expropiació dels terrenys que alberga el jaciment del terme de Montmeló (GOV/10512009, de 26 de

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

juny; DOGC núm. 5142). L'aprovació d'aquestes declaracions van afavorir que l'ajuntament de Montmeló, el 25 de maig de l'any 2010, aprovés l'expropiació dels terrenys que albergaven el jaciment. Alhora, l'ajuntament de Montornès del Vallès va procedir a l'adquisició dels terrenys que afectaven a la seva part del jaciment Mons Observans. Aquestes expropiacions de terrenys d'interès social, segons la declaració de BCIN, atorga als ajuntaments la facultat de fer les expropiacions i passar de ser propietat privada a ser propietat pública. Aquests espais seran gestionats de manera conjunta pels dos ajuntaments a través d'un conveni de col·laboració signat el 10 d'octubre del 2012 (anomenat *Conveni de col·laboració per la gestió i el manteniment del jaciment arqueològic de Mons Observans*).

L'objectiu principal d'aquest conveni entre termes municipals és la preservació de les estructures arqueològiques, com determina la Llei 9/93, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català. Per aquest efecte de garantir el perfecte estat de conservació (article 25) han d'anar precedides d'un programa d'actuacions que pugui garantir la integritat (article 29). En aquest efecte, l'acord tercer del conveni de col·laboració, conservació i restauració del jaciment és una responsabilitat que recau en l'Ajuntament de Montmeló.

Per fer efectiu el manteniment de l'espai, l'Ajuntament de Montmeló va fer pública les condicions generals que haurà de seguir l'empresa interessada, per tal de dur a terme el manteniment i conservació de l'espai que alberga Mons Observans i l'aula d'arqueologia. Una de les condicions és acordar les intervencions de manteniment i conservació en funció dels horaris determinats pel Museu Municipal de Montmeló, en funció de les necessitats derivades del calendari de visites.

Les tasques que haurà de portar a terme l'empresa adjudicatària seran, inspeccions trimestrals de quatre dies de durada per controlar l'estat de conservació de les estructures, localitzar els desperfectes de desgast produït pels elements naturals, vandàlics o d'ús antròpic. A més, hauran de procedir a la neteja de les estructures perquè puguin ser interpretables, eliminar les possibles acumulacions de terra o de massa vegetal, aquesta última haurà de fer-se sense cap mena de producte químic, de manera manual i amb l'ús de les eines adequades. També s'haurà de tenir cura del creixement biològic dels espais més sensibles del jaciment, com són les dues cisternes i el mur de tàpia. Els desperfectes que afectin a les estructures hauran de ser restablerts, seguint els paràmetres com el d'utilitzar les pedres pròpies del jaciment, usar morter tradicional de calç i sorra, etc., per intentar que hi hagi el mínim impacte visual possible que pugui afectar a la interpretació de les restes. En cas d'afegir material nou a les estructures, aquestes hauran de diferenciar-se seguint les directrius establertes al programa de restauració del jaciment, això és mitjançant la utilització de malla de fibra de vidre. S'haurà de restituir les estructures malmeses amb morter tradicional de calç i sorra per tapar forats, reomplir les esquerdes, assegurar els murs, etc. A més, s'hauran de controlar les parts cobertes amb teixit geotèxtil i una capa de graves sobreposades per canalitzar l'aigua i prevenir el creixement de la vegetació.

Entre els requisits que demana l'ajuntament de Montmeló hi ha la realització d'un informe anual de conservació i la documentació gràfica de les intervencions que s'hagin realitzat cada trimestre. Aquestes accions van encaminades a la detecció de desperfectes i degradació de l'espai, ajuntant l'empresa un pla d'actuació i una valoració econòmica per corregir els desperfectes. Entre aquestes accions pactades hi són incloses la

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

neteja i manteniment de les estructures construïdes al sorral de l'aula arqueològica, neteja, manteniment de murs, paviments, etc. En aquest sentit, hi ha programada la construcció d'elements didàctics pels tallers amb dolies o gerres tapades i amagades a la sorra, afegint a nivell superficial 5 cm de llavors carbonitzades. També hauran de fer la reparació de les rèpliques de l'aula d'arqueologia com d'atuals ceràmics, àmfores, estucs, etc.

El punt 5 ens explica el termini per l'execució de la prestació del servei de manteniment, conservació de les estructures de Mons Observans i de l'aula d'arqueologia era del 8 de gener del 2018. La signatura del contracte té una data límit del 31 de desembre del 2019 o per exhauriment del pressupost reservat per les tasques descrites amb anterioritat.

El pressupost està reflectit en el punt 7 i serà de 17.693,00 € (IVA inclòs) dels quals 9.527,00 € (IVA inclòs) corresponen a l'any 2018 i 8.166,00 (IVA inclòs) al 2019. La construcció del magatzem de dòlies només s'imputa al 2018. El pressupost per al contracte per a l'any 2018 serà amb càrrec a la següent partida del pressupost ordinari de l'Ajuntament de Montmeló: 3360 227000 - Prestació de Serveis Mons Observans - Can Tacó (9.527,00 €).

Les persones que operin a la zona del jaciment han de ser professionals qualificats, segons el punt 8. Diplomatura o Grau en Conservació i Restauració de Béns Culturals, especialitat Arqueologia, cinc anys d'experiència en projectes de conservació de jaciments arqueològics, Llicenciatura o Grau en Història, Història de l'Art o Arqueologia.

En el punt 9 parla sobre el tractament dels drets d'imatge, difusió a qualsevol mitja o enregistrament, el qual haurà d'estar autoritzat.

5.2. PROTECCIÓ

L'Estatut d'autonomia de Catalunya de 1979 va atribuir a la Generalitat de Catalunya les competències de patrimoni cultural en el seu article 9.5. Aquesta atribució va afavorir la creació del Servei d'Arqueologia dins de la Direcció o General del Patrimoni Cultural, Decret 295/1980. Aquesta atribució pretenia que el Servei d'Arqueologia vetllés pel patrimoni arqueològic, la seva protecció jurídica, la conservació i posada en valor, impulsant la recerca i la difusió dels béns culturals. Serà al Decret 155/1981, aprovat l'11 de juny, que atorgava la normativa d'excavacions arqueològiques, tenint en compte les intervencions subjectes a un projecte d'investigació (Gracia; Celià, 2014, p. 13).

La protecció del patrimoni tindrà com a data important el juliol de 1981, moment de transferència de les competències arqueològiques a Catalunya. En aquests primers moments, el Decret 295/1980 aprova la creació del Servei d'Arqueologia amb la secció d'Inspecció Tècnica i Programació i una Comissió Assessora amb funcions d'organisme consultiu i assessor. El Decret 115/1981, explica la normativa sobre excavacions arqueològiques. El Reial Decret 1010/1981, explica els traspasos de funcions i partides del Ministeri de Cultura destinades a la investigació, la conservació i la revaloració del patrimoni arqueològic. L'Ordre de 23 setembre del 1981 ens parla sobre la inspecció de jaciments i l'Ordre de 16 de novembre del 1981, sobre la regulació de les subvencions (Hernández; Folch, 2019, p. 4).

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

A partir de novembre de 1982, el Servei d'Arqueologia iniciaria l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya de la mà de Josep Castells. En aquests moments va començar una campanya d'estructuració de les diferents comarques. A l'any 1983 es va fer la Carta Arqueològica del Vallès Oriental (*Ibidem*, p. 5). Aquesta estructuració i transferència de competències van accelerar l'activitat arqueològica en la primera part del segle XXI de manera intensa, afavorint els aspectes de protecció, conservació i gestió del patrimoni. En aquesta activitat ha sigut important la implicació de les diferents administracions, del personal i de mitjans per poder assolir els objectius de preservar un patrimoni que correspon a tota la ciutadania. És en aquesta preservació que té importància la proximitat, o sigui els ajuntaments donen a conèixer i fomenten la cultura local, juntament amb l'assessorament i finançament de les altres administracions com són les diputacions i la Generalitat de Catalunya. Però no hem d'oblidar la gran tasca feta per les universitats, el Departament de Cultura o les seccions derivades com el Servei d'Arqueologia, entre altres. Aquestes actuacions conjuntes i coordinades han afavorit la recuperació del patrimoni i la recerca científica, l'estudi, la documentació i la conseqüent protecció d'uns béns culturals que d'altra manera haguessin patit un deteriorament de difícil recuperació.

Aquesta salvaguarda del patrimoni va tenir una importància cabdal pels canvis socials i polítics dels anys 90, que van comportar un augment de l'activitat constructiva i que va posar en perill una part important del patrimoni arqueològic, fet que va afavorir els canvis legals. En aquest sentit la Llei 2/2002 d'urbanisme, 14 de març, va establir que els catàlegs de patrimoni formessin part imperativa del planejament general (POUM) generalitzant el seu ordenament mitjançant el planejament derivat, incloent en aquesta protecció els jaciments arquitectònics coneguts al terme municipal. En aquest sentit la protecció dins de la categoria de Bé Cultural d'Interès Nacional s'estén als jaciments, en el cas que ens ocupa, aquesta llei va afavorir la declaració com a BCIN de Can Tacó – Turó d'en Roina (Mons Observans) dels termes de Montornès i Montmeló a l'any 2008.

Malgrat totes les lleis que van en la direcció d'afavorir i protegir el patrimoni, aquestes mesures necessiten anar acompanyades de la implicació de la Direcció General per materialitzar la construcció d'estructures, les quals vagin més enllà de mantenir unes pedres a sobre d'unes altres. En aquest sentit agafa importància el finançament de les intervencions arqueològiques i l'aval per sol·licitar fons europeus com el FEDER²⁰. Aquestes ajudes que s'atorguen mitjançant el 1% cultural estatal o autonòmic o per l'en càrrec de la redacció de plans directores. En el cas de Mons Observans, aquestes subvencions van ser atorgades entre els anys 2010 i 2012 per la Unió Europea i el Ministeri de Cultura. Segons l'ICAC (Guitart, 05 oct. 2017) aquestes ajudes van afavorir les propostes que afegien nous valors culturals, com la construcció de solucions arquitectòniques d'avantguarda de la mà de Toni Gironès, un fet que hagués sigut impossible sense l'aportació econòmica necessària.

²⁰ El Fons Europeu de Desenvolupament Regional (**FEDER**) és un fons que ajuda a finançar les actuacions que volen promoure el creixement i l'ocupació, actua en el territori afavorint la cooperació social i cohesió econòmica, en un intent de corregir desequilibris regionals de la Unió Europea. Per aquesta raó, els fons són gestionats directament per les administracions públiques a nivell central, autonòmic o local, i assignats per la realització de diferents projectes en el territori.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

5.3. DIFUSIÓ I POSADA EN VALOR

La tasca arqueològica, com a ciència del coneixement, ha de tenir com a principal objectiu el difondre, per tal de poder educar i arribar al màxim número de ciutadans de la nostra societat. Malgrat tot, els mitjans de comunicació convencionals, solament, publiquen i fan de caixa de ressonància de les notícies arqueològiques quan es tracten de grans descobriments a nivell mundial (piràmides, aixovars de faraons, el mausoleu del primer emperador Qin Shi Huang, etc.). Aquest biaix informatiu contrasta amb la quotidianitat i els petits vestigis arqueològics, els quals tenen una gran transcendència a nivell local per comprendre i desllorigar els esdeveniments ocorreguts a nivell global. És per aquest motiu, del desconeixement de la tasca arqueològica, que els diferents jaciments (cas de Mons Observans) volen obrir les seves portes a la ciutadania per fomentar el coneixement del patrimoni cultural i que aquesta pugui participar de les ofertes culturals que hi tenen cabuda. Des dels seus inicis, la tasca de difusió ha sigut una de les constants del jaciment de Mons Observans, aprofitant els diferents portals que fan publicitat dels jaciments arqueològics com són la web de l'ICAC (<https://www.icac.cat/>) o la Tribuna d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (<https://tribunadarqueologia.blog.gencat.cat/>). El jaciment de Mons Observans també compta amb el suport de les revistes locals dels municipis de Montornès del Vallès (*Montornès Viu*) i Montmeló (*somMontmeló*), alhora que publica les diferents activitats en altres revistes com per exemple *Turisme Vallès*. A mode d'exemple presentaré algunes de les campanyes que s'han anat repetint els últims anys per afavorir la difusió del jaciment:

A la web oficial de l'ajuntament de Montornès del Vallès (24 setembre del 2014) es va publicitar l'activitat: "Endinsat a l'època romana" al jaciment de Mons Observans, activitat que va ser programada pel dia 25 de setembre. Aquesta era una activitat dins dels actes de les celebracions de les **Jornades Europees del Patrimoni**. Per aquest esdeveniment es va comptar amb Santiago Posteguillo l'escriptor de la trilogia de novel·la històrica *Africanus*, dedicada al general romà Publi Corneli Escipió. A més, la jornada hi havia programades altres activitats com: el taller sobre alimentació a l'exèrcit romà i unes visites guiades i teatralitzades.

Un altre esdeveniment van ser les "Jornades de portes obertes de l'assentament romà de Can Tacó – Turó d'en Roina (Mons Observans)". Activitat que va tenir lloc el 18 de novembre a la **Setmana de la Ciència** del 2018, publicitat a la *Tribuna d'Arqueologia* el 16 de novembre del mateix any. Aquesta jornada de portes obertes anava lligada a la conferència de la "Romanitat Lauro", poblat laietà amb un important recinte fortificat i que va encunyar moneda ibèrica entre el anys 150-90 aC. La jornada va anar acompanyada d'una visita teatralitzada al jaciment de Mons Observans i tallers familiars (excavació arqueològica simulada i la descoberta dels invents de l'antiguitat romana).

Un dels clàssics des de l'obertura del jaciment de Mons Observans, anunciat a l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica entre els mesos de juny i juliol, són les "Nits d'estiu a la romana a Mons Observans" (ICAC, difusió/agenda, 2018). La proposta cultural d'aquell l'estiu del 2018 començava el dia 16 de juliol, a càrrec de la Companyia Genovesa de Narratives Teatral, presentava el treball de titelles *Gladius i Medulina*. El dia 13 de juliol

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

es va oferir l'espectacle de *Les Llunes de Júpiter*, a més de l'observació astronòmica amb l'artista Arnau Viladobó i l'astrònom Albert Pla. El dia 21 de juliol es va procedir a un *Convivium*, o sigui, un sopar degustació de cuina romana servit pel restaurant Can Candelich de Samalús.

Il·lustració 15. Font. Ajuntament Montornès del Vallès.

Degut a l'èxit d'algunes de les propostes i per afavorir la millor difusió de totes les notícies que envoltaven l'assentament romà de Mons Observans, el diumenge 16 de febrer del 2014 es va presentar la pàgina web del jaciment (www.monsobservans.cat). La pàgina web va ser obra de la dissenyadora Loida Rubio i la seva creació és un intent de fidelització i de donar a conèixer el jaciment en les dife-

rents facetes: a nivell històric, la seva

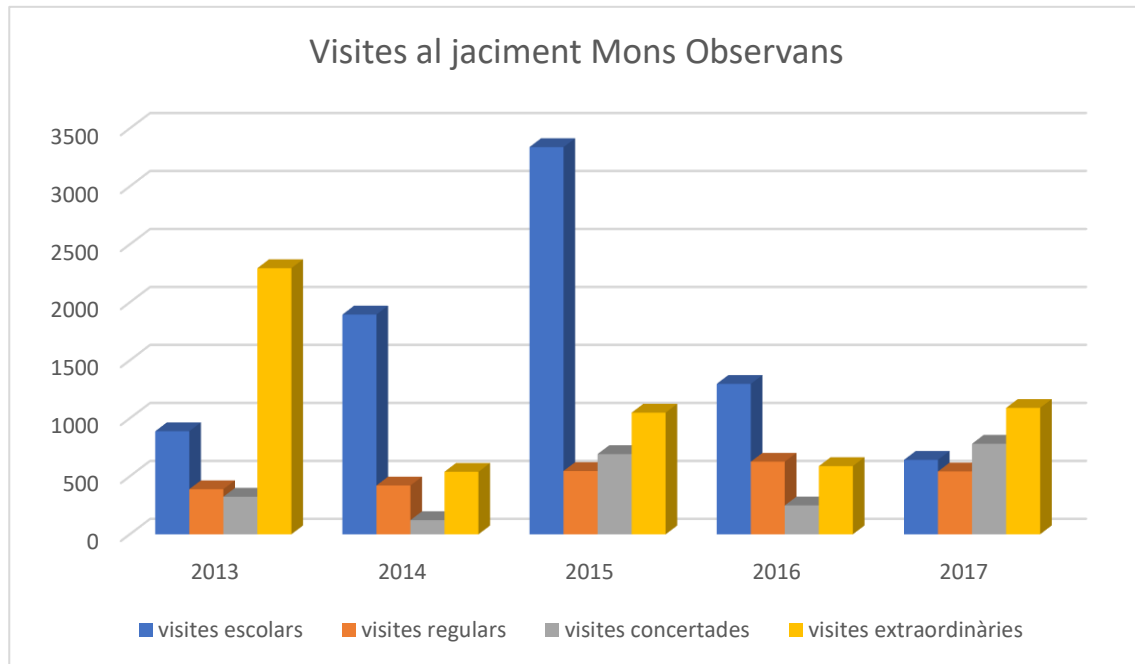
arquitectura, el paisatge que l'envolta, les tasques de conservació i les novetats arqueològiques. A més, la pàgina web informa dels horaris de visites i és un portal obert per estar informat sobre els diferents esdeveniments relacionats amb el jaciment i la història de la cultura romana. Aquesta va ser una bona notícia pels amants de l'arqueologia, la història i la cultura en general (raó per la qual va ser publicat a la revista digital *TurismeVallès*, 14 feb. 2014).

6. REPTES PER LA PERVIVÈNCIA DEL JACIMENT

El jaciment arqueològic ha sigut una història d'èxit, ja que fins al dia d'avui s'han pogut recuperar les restes d'un *praesidium* que restava oblidat entre rocs i vegetació acumulada des de feia segles. En aquesta gesta arqueològica tant important a nivell local es van poder recuperar els estucs pompeians, les cisternes d'acumulació d'aigua, poder datar cronològicament el jaciment, poder ubicar-lo històricament en el punt culminant de la penetració i colonització romana de la Península i, alhora, aclarir llacunes històriques lligant-lo amb altres jaciments del municipi (el jaciment iber de la muntanya de Sant Miquel) i entendre les raons del seu abandonament progressiu. A més, el jaciment de Mons Observans va poder aprofitar les ajudes de la Unió Europea (en el marc del programa FEDER) per la seva rehabilitació²¹. Unes ajudes que van poder invertir-se en contractar els serveis d'un arquitecte de renom com és Toni Gironès, un fet que va col·locar el jaciment com a referent dins del món arqueològic, posicionant-lo a primera línia, raó per la qual va rebre diferents premis a nivell nacional i internacional.

²¹ Segons els fitxer-dossier de Mons Observans (Mons observans – Ajuntament de Montornès del Vallès, 2012, p. 2), el projecte de construcció del jaciment de Mons Observans ha tingut un cost que supera el milió d'Euros.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

Taula 1. Font dades jaciment-Museu Mò.

Malgrat l'èxit assolit en alguns aspectes claus, no hem de perdre de vista la realitat, ja que hem de mirar les dades i tenir el cap fred per constatar una realitat incòmoda si no volem que el jaciment de Mons Observans torni a ser un mont de rocs amuntegats un damunt de l'altre, això sí, amb molta història. Com podem observar per les dades dels gràfics 1 i 2, les **visites escolars** i les **visites extraordinàries** són les que tenen més rellevància, oscil·lant de manera sorprenent d'un any a l'altre. A què pot ser degut? Sembla desconcertant i curiós observar com les escoles a l'any 2015 s'interessen en visitar el jaciment i fan diferents activitats com el taller d'arqueologia, exposicions, visites teatreilitzades, etc., arribant a les 3.339 visites i a l'any 2017 caiguin al nivell més baix enregistrat (642 visites). Quin pot ser el motiu? Podria fer algunes elucubracions com canvi del temari, manca d'interès, manca de personal, etc., encara que malauradament no trobo la resposta adient. També cal apuntar que les visites escolars es fan en dies laborables, seguint les pautes dels dies escolars, un fet que no passa en la resta de visites que solen ser caps de setmana o festius, a excepció de les concertades que poden ser també entre setmana. Per altra banda, les **visites extraordinàries** semblen pertànyer a actes institucionals i celebracions populars (Dia Internacionals dels Museus, Nits d'Estiu a la Romana, Jornades Europees del Patrimoni, Setmana de la Ciència, etc.)

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

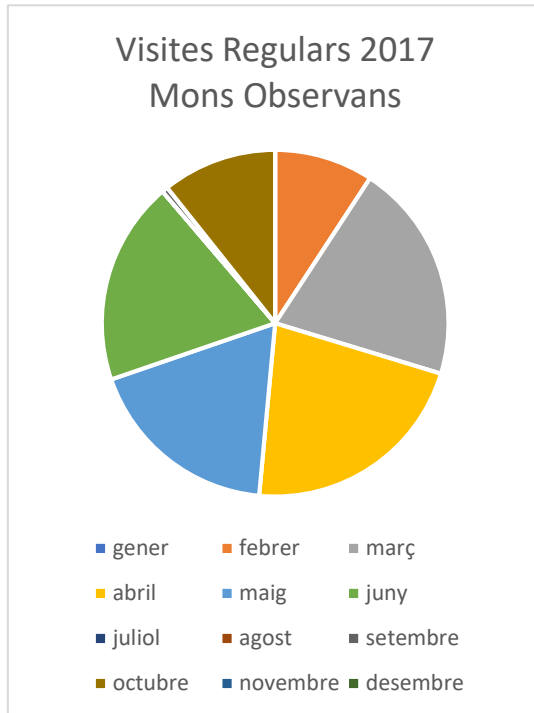
fetes principalment entre els mesos de maig, juliol, octubre, novembre i desembre. A les **visites concertades** també veiem una alternança en el número de visites, puja un any i al següent cauen a la meitat o menys, per què? Una raó podria ser que les visites concertades estan relacionades, en molts casos, amb actes dels municipis de Montornès o Montmeló (caminada de gent gran, gimcana, etc.) o empreses que fan una visita teatreilitzada pels seus treballadors, un exemple el tenim al 2017 en l'encàrrec d'una visita teatreilitzada feta per l'empresa Lubrizol (dades jaciment-Museu Mò, 2017). Les **visites regulars** són les que tenen més estabilitat i les que creixen de manera moderada des de l'any 2013 fins al 2016, a l'any 2017 fan una petita baixada (2016, 626 visites; 2017, 542 visites).

Un altre fet que pot aclarir les dades de les visites és que en un mateix dia, sembla, que per diferents activitats del dia compten les mateixes persones que fan la primera. Aquest fet ajuda a entendre que les xifres totals són interpretables. Un exemple agafat a l'atzar és l'any 2017 a la "Caminada de gent gran Montornès" (19/05/17), el jaciment de Mons Observans va oferir una visita guiada per 152 persones, alhora, hi ha una altra entrada de "Caminada de gent gran Montornès" (19/05/17) a Exposició "Un jaciment per descobrir²²" per 152 persones. Aquest tipus de recompte per activitats es va repetint en gairebé totes les entrades al jaciment (ex. Centre cultural el Lledoner, Centre ocupacional el Trencadís, Grup d'inspectors d'ensenyament, etc.), un fet que dobla el número de visitants en el còmput final. Per tant, les dades són interpretables i, tot i la dificultat de portar endavant un jaciment arqueològic, haurem de ser curosos per poder valorar els factors que podrien millorar aquestes dades.

És per aquest motiu que haurem de pensar en els reptes futurs i en els obstacles que poden esdevenir-se a mitjà o llarg termini. Fins ara hem vist el context històric i la importància del jaciment per la seva raresa (únic?) dins del món arqueològic del país. Malgrat tot, hi ha molts factors que van en contra del jaciment, alguns d'aquests factors que en un moment determinant van anar a favor, en un altre moment, podrien canviar i anar en contra. Un d'aquests factors d'inestabilitat pot ser l'incessant canvi polític i econòmic, ja que en un principi el manteniment del jaciment està en mans de dos consistoris, els quals s'han de posar d'acord en molts temes. Aquesta entesa i col·laboració ha costat molts anys i és un dels factors que expliquen l'èxit del projecte, com per exemple poder repartir el cost de manteniment, protecció i posada en valor del jaciment. Hem de tenir en compte que el manteniment del jaciment de Mons Observans costa als dos municipis al voltant de 50.000€ anuals, un fet que entre dos consistoris mitiga el cost total d'unes instal·lacions de qualitat.

²² L'activitat "Un jaciment per descobrir" es tracta d'un vídeo introductor sobre el jaciment, història, treballs arqueològics, etc., que sol posar-se a l'entrada a Mons Observans.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

Taula 2. Font dades jaciment-Museu Mò.

Malgrat aquesta bona col·laboració i fent un exercici hipotètic sobre el cas del jaciment, què passaria si en un moment donat un dels ajuntaments (Montornès del Vallès o Montmeló) deixés de participar en el cost del projecte? Podria esdevenir el seu manteniment inviable? Aquesta és una pregunta incòmoda que, malgrat tot, cal fer-se. És més, una preocupació que es podria arreglar si el jaciment fos **econòmicament sostenible**, ja que són molts els casos d'abandonament i deixadesa de zones d'alt valor arqueològic i històric. Un cas paradigmàtic és el jaciment de Cap des Llibrell, a l'illa d'Eivissa, que a l'igual que el jaciment de Mons Observans compta amb estructures muraries, esglaons, terres d'*opus signinum*, cisternes, estructures de culte i vigilància d'època Púnica, datades entre els segles II aC i I dC. Segons López (2015), aquest jaciment va ser estudiat i documentat als anys 80 per la comunitat científica, per després procedir a fer treballs d'exca-

vació i desbrossat del terreny. El cost de documentació i tasques arqueològiques seria important però, malgrat tot, van aportar llum a un assentament d'un cert ressò que va captar l'atenció de diverses publicacions especialitzades. Ara fa uns anys que aquest espai es troba ple de vegetació, un fet que ha comportat la caiguda dels elements muraris i d'estructures arrasades, en un clar signe d'abandonament. Ens podríem preguntar, com és possible que passi un fet com aquest en una illa amb el potencial turístic d'Eivissa? Quina és la inversió autonòmica de les Illes en el manteniment i estudi de la cultura i la història local?

“Los arqueólogos sabemos que esto es un problema endémico de la “arqueología de investigación”, y es que las instituciones públicas no suelen tener un compromiso de mantenimiento de los yacimientos excavados, para evitar su degradación, o bien decidir su tapado para evitar su deterioro” (Lourdes López, 2015).

Un altre exemple d'abandonament és el jaciment de Barranquete. Aquest jaciment compta amb unes estructures arqueològiques datades en el 2330 aC. La necròpolis de Barranquete, municipi de Níjar, alberga onze enterraments en Tholos²³, una desena de túmuls amb corredor d'accés i cambres d'enterrament realitzats amb grans pedres, algunes d'elles treballades. Aquest espai arqueològic ha esdevingut un lloc decadent (López, 2014), vegetació creixent, plàstics i escombraries, senyals trencades, etc. Com podem observar aquests no són fenòmens aïllats, ja que són moltes les comunitats que fan retallades en temes culturals, afavorint la degradació d'uns espais que acaben morint en silenci. Dic silenci perquè, moltes vegades, la mateixa ciutadania no ha fet seus aquests espais que expliquen part de la seva història. És més, veuen els jaciments com

²³ **Tholos** són estructures d'enterrament amb falsa volta construïda per la sobreposició de pedres.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

un món de rocs que costen molts calers i pensen que es podrien invertir en altres assumptes més importants: ajuts socials, sanitat, infraestructures, pensions, etc. Un fet semblant al que ha passat en alguns dels jaciments arqueològics de l'illa de Tenerife, segons Marcos Farrujia (2019), hi ha una gran quantitat de jaciments en perill per la inacció de les institucions locals. Un cas exemplificant és el del jaciment d'Ifara (Grana-dilla de Abona), on la deixadesa de les autoritats competents han afavorit l'espoli i uns danys irreversibles en les estructures arqueològiques. En el cas d'Ifara estan documentats una varietat de jaciments habitacionals en coves i en superfície que alberga una gran varietat de gravats rupestres, restes ceràmiques i lítiques de basalt i obsidiana, etc., distribuïts per tota la zona i amb gran valor etnogràfic.

Aquests són alguns dels molts exemples de jaciments abandonats, mig abandonats i deixats als elements, amb el perill d'espoli i destrucció de les estructures. Un fet de gran irresponsabilitat, quan són les mateixes institucions les responsables de gastar un munt de calers en estudiar i rehabilitar els espais que un bon dia deixen d'interessar políticament, en alguns casos, un cop feta la foto i sortir a diaris locals, nacionals o internacionals. Perquè això no passi, les propostes culturals haurien d'anar acompanyades de la conscienciació del patrimoni i del manteniment de les estructures, campanyes de màrqueting, l'acció constant en escoles i instituts i l'aposta per una educació de qualitat. L'objectiu principal hauria de ser que la ciutadania fes seu el patrimoni local, un fet que requereix més inversió en educació, temps i esforç.

Un altre inconvenient en el cas del jaciment de Mons Observans és ser una petita illa verda envoltada per polígons, de clar caràcter industrial. Aquest fet dificulta la connexió natural del jaciment, ja que es troba encerclat per indústries, carreteres, vies d'alta velocitat i de rodalies, autopistes i un circuit de Catalunya que en dies actius provoca un brunzit eixordador. Segur que l'espai que envoltava l'assentament romà de Can Tacó al segle II aC hauria estat un espai meravellós, però al segle XX va patir un canvi dràstic en passar de la ruralitat a la indústria. La degradació de l'espai va ser de tal magnitud, que semblava que la història no s'hauria d'haver pogut aturar en aquest racó entre Montornès del Vallès i Montmeló. De fet, Montornès del Vallès és un clar exemple d'esclat demogràfic amb un creixement exponencial. Montornès als anys 60 va passar de 1.400 habitants, a una previsió demogràfica en població obrera de 18.000 persones (Álvarez; Álvarez, 2012, p. 62), un projecte que al final no va poder-se consolidar. La majoria d'aquestes persones immigrades van acabar vivint en un poble dividit, els nouvinguts acabaren residint en una nova zona habilitada anomenada Ciutat Riera Marsà (Álvarez, J; Álvarez, A, 2012), es tractava d'una ciutat dormitori al costat d'indústries químiques, contaminació de l'aigua i de l'aire, boscos cremats per l'acció de les indústries, etc. Per tant, malgrat les troballes arqueològiques, encara es veu amb sorpresa que Roma s'aturés en aquest turó, guaités a través d'aquesta vall, pesquessin o beguessin d'aquests rius, avui contaminats per l'acció humana.

Aquesta conscienciació per millorar l'estat dels rius i de l'espai natural que envolta al jaciment es va veure afavorit pel pla de millora del riu Besòs i Tordera, elaborat per Lavola cosustainability (2019, p. 87). Aquest pla preveu millorar el punt emblemàtic de l'aiguabarreig del Congost amb el Mogent, espai de trobada dels dos cursos fluvials i lloc d'inici del Besòs. Aquest fet milloraria els corredors de les lleres dels rius, esdevenint uns espais de passeig i gaudi que col·locaria el jaciment de Mons Observans com una atalaia que dominaria un paisatge natural d'interès. La bona notícia és que el marge

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

esquerre del riu Mogent sorprèn per la bona conservació del bosc de ribera, un fet que contrasta amb la degradació que pateix el riu Congost. Per aquest motiu, es voldria afavorir la ribera del riu Mogent perquè pugui aportar biodiversitat al riu Congost, a més, d'un pla de plantació de verns, d'àlbers, freixes i d'eliminar la canya americana. La intenció d'aquest Pla és que el Mogent pugui afavorir el moviment dels peixos a unes aigües (les del riu Congost) cada cop més netes per la construcció de depuradores. Aquesta aposta per la millora de l'aigua com la plantació d'arbres, afavorir el creixement del bosc de ribera al marge del riu Besòs i habilitar espais de passeig a les lleres dels rius té un cost de 134.403,50 € (*Ibidem*, p. 89). En tot aquest intent de recuperació és important la connectivitat del bosc de Santa Caterina, el qual hauria d'aportar la diversitat necessària per la millora d'un riu que reiteradament incompleix la normativa europea, segons exposa al diari *eIMón* Joan Antoni Guerrero (2017). La llei del compliment del sanejament de les aigües del riu Besòs ve donada per la directiva marc de l'aigua de la Unió Europea, la qual recau sobre l'ACA. Aquesta llei va entrar en vigor l'any 2000, la qual promou netejar i acostar els paràmetres de contaminació de l'aigua a tota la Comunitat Europea. El termini del netejament del riu Besòs va ser incomplet a l'any 2016 i té una pròrroga fins a l'any 2023, fet pel qual es van instal·lar depuradores per millorar la gestió de l'aigua, tot i que vistos els resultats obtinguts en els últims anys els ecologistes la veuen com una mesura deficient.

Malauradament, els esforços i els calers invertits en la rehabilitació i millora del riu Besòs s'han vist frustrats²⁴, una vegada més, pel vessament tòxic a la zona industrial de Montornès del Vallès. Aquest incident va ser provocat per un incendi en una planta de reciclatge de dissolvents el dia 12 de desembre del 2019. Aquest desastre natural va deixar titulars com els de l'editorial del diari *Ara*: "Qui es responsabilitzarà del desastre ambiental del riu Besòs?". Motiu pel qual l'ACA ha declarat l'estat d'emergència ambiental. Aquest fet és un retrocés en l'afany d'aconseguir un entorn natural de qualitat en una zona altament industrialitzada i que, de manera indirecta, afecta per la seva proximitat al jaciment de Mons Observans.

Aquestes mesures de la millora a nivell ambiental al voltant de la zona del jaciment es podrien complementar amb altres a nivell promocional, un exemple és el de crear o inserir-se dins d'una xarxa de jaciments que puguin compartir temàtica o època. En aquest sentit, segons el diari de *somMontmeló* (25 març 2013), els consistoris de Montornès i Montmeló van sol·licitar la incorporació del jaciment a l'Arqueoxarxa, xarxa de Museus i Jaciments de Catalunya. Malgrat aquesta informació, al dia d'avui a web de l'Arqueoxarxa no hi figura com a integrant el jaciment de Mons Observans, un fet que va en detriment de la difusió del jaciment.

Altres maneres d'apropar el coneixement a les escoles i arribar a un major número de gent són les noves tecnologies. Aquestes noves tecnologies són un mitjà que ajudaria en gran mesura a la tasca de difusió, sobretot la de captar l'interès del públic més jove,

24 "Peixos morts i aigua contaminada. Aquestes són les principals conseqüències de l'incendi de Montornès del Vallès a una planta de tractament de residus, que ha aixecat una columna de fum negre durant bona part d'aquest dimecres i ha acabat amb flames baixant per les aigües del Besòs.

L'alcalde de Montcada i Reixac, Laura Campos, ho ha qualificat de "desastre ecològic" a través del seu compte de Twitter. La mateixa batllessa ha lamentat que durant dècades han estat millorant i cuidant l'estat de salut de les zones fluvials del Besòs i que aquest incident pot perjudicar tota aquesta feina" (diari Naciódigital, 2019).

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

per la història romana i ibera. A més, les reconstruccions podrien afavorir l'interès de rutes de turisme cultural per tota la zona de penetració de Roma a Catalunya, resseguint els passos de la romanitat, les ciutats de nova planta, les vil·les i els jaciments ibers importants que van conviure amb la colonització de Roma, etc. La raó de tot plegat és pensar estratègies per fer arribar el missatge a la ciutadania i que aquesta s'interessi pel seu propi patrimoni, d'aquesta manera ens assegurem que si coneixen el seu patrimoni se'l farà seu i el protegirà. Malauradament, un dels obstacles principals de l'arqueologia és la dificultat d'arribar a la ciutadania, que un cap de setmana o de camí a la platja o a la muntanya visitin un jaciment, que ho trobin atractiu. Aquesta és la veritable dificultat, fer que s'interessi per la història persones no iniciades.

Un dels hàndicaps de l'arqueologia és com fer-la atractiva, ja que moltes vegades d'un jaciment, amb sort, solament queden restes de muralla de l'alçada d'un pam amb senyals que expliquen breument o extensament un espai buit, difícil d'imaginar. No fa pas gaire, una opció que tenien els jaciments era la reconstrucció física de l'assentament humà tal com va ser construït en el seus inicis, una solució difícil i que encareix molt el pressupost, la conservació i que, moltes vegades, no assoleix els objectius perseguits. Llavors ens podem qüestionar si no seria millor i més econòmic la **reconstrucció virtual**. A més, hi ha certes avantatges en la virtualitat dels jaciments com són garantir la conservació o reconstrucció en cas de desastre, a més els projectes virtuals permeten estar oberts a noves investigacions i hipòtesis de treball. Posem per cas que es fa una reconstrucció física, qui diu que en temps futurs surten noves teories que contradiuen la reconstrucció feta amb anterioritat?

Aquests interrogants són abordats per la tecnologia aplicada a l'arqueologia, una bona oportunitat per jaciments com el de Mons Observans. El concepte d'arqueologia virtual va ser atorgat per l'historiador Paul Reilly als anys 1990 (Rodríguez, 2015-2016, p. 102). Aquest concepte engloba el conjunt de tècniques informàtiques que permeten la **visualització 3D**, un fet que ajuda al visitant a fer-se a la idea de com eren els objectes, els edificis i el paisatge en una època determinada de la història. Aquestes eines ens permeten visibilitzar unes restes que pel pas del temps són difícils d'imaginar. Una mesura que reforça el concepte de l'arqueologia virtual és el gran aparador que és **Internet** i, que ajuntant ambdós espais, poden esdevenir un mitjà de difusió important i acabar resultant més atractiu pel públic en general (Martínez; Cabrera, 2013). És important cercar la manera d'arribar al número més elevat de gent, usant tots els mitjans al nostre abast. Un dels problemes dels jaciments arqueològics és la manca de ressò social que té dins de la ciutadania en general. Un exemple el tenim al terme municipal de Montornès-Montmeló, o poblacions veïnes, que no saben o no volen saber i, en alguns casos, ni tant sols han sentit parlar d'un jaciment premiat a nivell internacional. En canvi, aquestes mateixes persones són capaces de gastar molts calers per anar a visitar jaciments llunyans que surten als mitjans (Atapuerca, el Machu Picchu, l'acròpolis d'Atenes, el coliseu de Roma, la piràmide de Guisa, les piràmides de Teotihuacan, Petra, la Gran Muralla xinesa, Angkor Wat, els Guerrers de Xian, Pompeia, etc.) o desplaçar-se a altres països per admirar una obra d'art al Louvre o el British Museum. Com fer que aquestes persones que viuen a Catalunya visitin un jaciment ubicat a 25 quilòmetres de Barcelona? Com podem fer-nos visibles a les xarxes? Quines són les eines a millorar per arribar al joves? Com fer un jaciment més atractiu? Com reduir costos i estar sempre a l'última?

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

Respondre aquestes qüestions és abordar com es gestiona la informació i com la rebem quan estem en un jaciment arqueològic. Posem per cas que arribem a un jaciment i trobem una llarga explicació en molts idiomes, espais buits i una altra llarga explicació, etc. Ens hem de qüestionar si aquest sistema de principis del segle XX engantxa a joves i no tan joves del segle XXI. Malgrat tot, aquest és el sistema més usual, com en el cas de Mons Observans, els **panels informatius**. Aquest suport físic que solen quedar obsolets en poc temps també pateixen un important deteriorament per raons climàtiques (els que es troben a l'aire lliure) i antròpiques (vandalisme, mal ús, etc.). A més, el cost de panels de qualitat i originals tenen un cost econòmic considerable. Una bona alternativa podria ser el **codi QR**²⁵ que consisteix en utilitzar panels informatitzats. Aquests codi QR es poden visualitzar des de dispositius informàtics com ordinadors, mòbils o tàblets²⁶.

També ens hem de plantejar els reptes de la Realitat Augmentada i la Realitat Virtual en els camp de l'arqueologia. Però, quina tecnologia ens aniria millor pel nostre camp d'interès? Quines són les diferències entre aquestes dues tecnologies?

La revista *BBC News* (2016) explica: “[...] *la realitat virtual "consiste en introduir al usuari en un mundo diferente", mientras que la realitat aumentada le permite "ver en el mundo real con información añadida"*. Per tant, què és millor? Aïllar al visitant en un món ficcionat o mantenir-lo el món real? O ambdues tecnologies en diferents àmbits arqueològics?

Un exemple de la implantació de les tècniques de **realitat virtual** la trobem al Museu d'Anna Frank. Una proposta interessant, ja que encara que no puguem viatjar a Amsterdam podem visitar el museu des de casa, solament necessitem unes ulleres de realitat virtual i una aplicació que podem obtenir de franc: “Anne Frank House VR” per Oculus i disponible en 20 idiomes (<https://www.annefrank.org/es/museo/web-y-digital/>). Amb aquestes eines podem descobrir els espais que va habitar Anna Frank i on va escriure el seu diari, com la “Casa de Darrere” i passejar-nos pels espais de la casa familiar en imatges de 360 graus. Aquesta immersió, en temps i espai, ens transporta al trist moment de la Segona Guerra Mundial.

En quan a la utilització de la Realitat Augmentada tenim l'exemple del grup d'investigació GRIHO²⁷. Aquest grup d'investigació a l'any 2001 van dissenyar un projecte de visita personalitzada, des d'un dispositiu portàtil, al parc arqueològic de Els Vilars. Aquest experiment era un intent de posar en valor el jaciment i de dinamitzar les visites, apropant els coneixements arqueològics al públic. Tal com ho explica David Ruiz (2001, p. 9), mitjançant una sèrie de coordenades, segons la ubicació de l'usuari, mostrava en temps real les estructures que tenia al davant. Per una banda, l'usuari veia les estructures arqueològiques en el aquí i ara i les podia comparar a com eren abans, en la reconstrucció virtual. Un fet que ajudava al visitant a fer-se una idea de les representacions

²⁵ “Quick response code” (codi de resposta ràpida).

²⁶ Tots aquests dispositius poden llegir aquests **codi QR** mitjançant una connexió a la xarxa. Aquesta tecnologia nascuda al Japó va ser creada per una filial de la empresa Toyota, per identificar les peces de recanvi. Casinos (2013) ens explica, el codi QR emet una direcció URL que té una informació útil per l'usuari. Aquesta informació és interessant per ser ràpida, fàcil i econòmica. A més, aquesta tecnologia permet actualitzar i emmagatzemar la informació.

²⁷ **GRIHO** són les inicials del Grup de Recerca en Interacció Persona Ordinador del Departament d'Informàtica i Enginyeria Industrial de la Universitat de Lleida.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

estructurals del jaciment, els edificis, les pintures, els murals, etc., que es podien veure en el temps en que es va fundar l'assentament humà que estava visitant.

Com podem observar, el patrimoni arqueològic ajunta tecnologia i història en una esfera interdisciplinar que enceta la discussió de les limitacions que ha de tenir la tecnologia en aquests indrets culturals. Un fet inqüestionable és que vivim temps de clara cultura visual. Raó per la qual, les tecnologies virtuals s'han convertit en una eina que aporta valor i que hauríem de tenir-les en compte de cara al futur, ja que la difusió del patrimoni, com hem vist en aquests exemples de la Realitat Virtual i Realitat Augmentada, fusiona tecnologia, ciència i història. Solament hem de veure la difusió i l'interès suscitat per la història antiga gràcies a jocs com: *Call of Duty* (Primera i Segona Guerra Mundial), *Assassin's Creed* (Egipte, Renaixement, època Victoriana, etc.), *Civilization* (Egipte, Renaixement, època Victoriana, etc.) i tant altres.

Malgrat els beneficis de la virtualitat, aquesta també té els seus límits. La reconstrucció virtual hauria de ser una eina complementària, mai substitutòria. Un jaciment és un món obert als sentits, percebre les emocions que emanen del lloc, la història, un guia que ens introdueix en un món proper i desconegut alhora, el paisatge, els colors, etc., són fets que hauríem de descobrir en el món real.

7. CONCLUSIONS FINALS: FUTUR D'UN PROJECTE

Aquest treball ha estat un recorregut per la història i l'arqueologia del jaciment de Mons Observans, tot i que pot ser, extrapolable a qualsevol jaciment arqueològic petit que vol subsistir i esdevenir un referent cultural d'un poble, comarca o país. La presència humana deixa marques de la seva existència en el terreny; gràcies a l'arqueologia i a les restes materials podem copsar la seva presència i rememorar les vides passades, les seves eines, les seves construccions, que menjaven, com es protegien, com eren enterrats o intuir les seves creences. El treball que teniu a les mans és un homenatge al temps (present, passat i futur), un passeig per la vida local d'uns pobles que intenten protegir el seu llegat històric amb la mirada posada en el demà.

- La protecció del passat no sempre és ben entesa, ja que el cost econòmic sempre es veu elevat per una part de la ciutadania. Malgrat tot, cal protegir aquest patrimoni i hauríem de dedicar més calers a la cultura, saber més de la història i conxorzar-nos al servei l'arqueologia.
- Malgrat tot, estaríem d'acord en que no tots els jaciments s'han de museïtzar o ser interpretats, tot i que caldria protegir-los esperant un demà on poder rescatar aquestes restes adequadament protegides. Aquest fet ens permetrà aprendre del passat i saber els fets que ens han portat al nostre moment present, per intentar no cometre els mateixos errors i sí imitar els èxits dels que ens van precedir. Qüestions que, de manera indirecta, s'han exposat en aquest treball en parlar del jaciment de Mons Observans.
- Com a societat ens hem de qüestionar si la cultura ha d'obtenir més mitjans econòmics, o bé, si és necessari conservar el nostre patrimoni cultural. Aquestes

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

són les línies mestres d'aquest Treball Final de Màster, presentar un projecte arqueològic, explicar-lo i reflexionar sobre el tema. Raó per la qual he cregut necessari treballar profundament la història dels dos municipis implicats, els fets històrics rellevants i la importància del jaciment en el moment de penetració de Roma a la Península Ibèrica.

- Tanmateix, aquest projecte ha estat possible gràcies a la reconstrucció d'aquest espai de la memòria, subscrit en l'acord dels dos municipis de Montornès i Montmeló, que és un exemple de voler protegir la nostra història, la teva història, la història de tots i fer nostres les paraules de Publi Terenci: "sóc un home, res humà m'és aliè" (*homo sum, humani nihil a me alienum puto*).
- Seguint aquesta premissa de "res humà m'és aliè" hi ha una qüestió que volta constantment la meva ment, la incertesa a respondre la pregunta principal i a reflexionar sobre les raons que impulsen a la museïtzació i la conservació del jaciment, en aquest cas, de Mons Observans.
- Per indagar en les respostes ha estat necessària abans una cerca històrica del jaciment i la seva importància, la seva restauració, protecció i posada en valor, etc. I malgrat tot sura la pregunta: **per què conservar-lo? Val la pena?** I encara més important: **La ciutadania en general vol conservar-lo?** El jaciment de Mons Observans intenta conservar, exhibir i educar en la cultura romana, en la història local dels dos municipis, lligada i entrelaçada amb la història global.
- Malgrat aquest esforç, el que ahir era important potser que avui hagi perdut part del valor que tenia. Hem de tenir en compte que si alguna cosa preval és el **canvi** i l'evolució constant en el món de l'arqueologia, de les noves teories de conservació i protecció en cada època i en cada generació d'arqueòlegs. Els estudis històrics i la gestió del patrimoni han anat canviant i modificant-se al llarg del temps, trobant noves formes i estratègies sobre la museïtzació dels espais arqueològics.
- Hem de tenir present que l'objectiu de conservar i museïtzar els espais i els objectes hauria tenir com a principal fita la **generació de coneixement**. Llavors, a qui va dirigit l'ingent esforç econòmic i de mitjans? La resposta hauria de ser, a tota la **ciutadania en general**. Aquesta hauria de ser una meta de tot museu o jaciment arqueològic, **educar** a la ciutadania i que s'interessin en el nostre objecte d'estudi. Si no aconseguim el seu interès, ja sigui per la cultura en general, els museus, la música, el teatre, etc., haurem "**fracassat**".
- Però, molt abans d'arribar a la presentar aquesta obra restaurada i museïtzada al gran públic, va ser necessària una gran inversió en temps, mitjans i calers, per arribar al punt en que ens trobem avui, la visita al jaciment. En aquest sentit, *a priori*, van ser necessàries les tasques d'excavació, desbrossar, estudiar les restes, debatre, estructurar un espai que semblava caòtic, preparar-lo i embellir-lo per la seva visita i finalment **explicar-lo**. Aquesta última part és molt important, ja que explicar el jaciment és l'objectiu principal del procés de museïtzació de l'assentament i, l'explicació ha de ser comprensible, arribar al públic en general fent-lo partícip de la importància del mateix, de la seva peculiaritat. En definitiva, si no se'l fa seu, el projecte acabarà en fracàs. És per aquest motiu que tenen importància les dades de les visites i veure les tendències del públic, ja que hem de ser capaços de traspassar a la ciutadania la importància del nostre llegat, la nostra història, la nostra manera diferent de veure la vida, els nostres costums.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

- La història no és de ningú en particular i, alhora, ens pertany a tots i totes, és part del nostre ADN cultural que hem anat passant i modificant de pares a fills des del principi de la història. Les nostres arrels culturals s'enfonsen en l'antigor, fent que nosaltres esdevinguem una baula més en la cadena de transmissió. Per aquest motiu, hem de ser capaços de transmetre aquesta passió que permetrà protegir i conservar un espai particular de la nostra història, un espai que permet cohesionar la societat i sentir-se orgullosa de les seves arrels.
- Per aconseguir aquest propòsit el jaciment de Mons Observans, com la resta de jaciments, aboca molts recursos i esforços en visites guiades, cartells informatius, tractament d'època, menjars d'època, música i jocs, recreacions i simulacions arqueològiques pels més petits, etc. Malgrat tot aquest esforç, la pervivència del jaciment està entrellaçada amb la capacitat d'adaptar-se als nous temps tecnològics per vendre el seu producte cultural, en un procés interdisciplinari que sumi (història, arqueologia, ciència, tecnologia, etnografia, etc.).
- És en aquest punt on entren les tendències tecnològiques com la Realitat Virtual, la Realitat Augmentada o els codis QR. Per intentar esdevenir un referent creatiu, de creixement educatiu i cultural que marqui tendència a tots els pobles del voltant, un lloc que cal visitar i on cada vegada pugui ser una experiència nova.

Per tant, aquest projecte acaba de començar, calen idees i sinèrgies que passin per exemple per crear xarxes de jaciments de temàtiques semblant i disperses, trucar a les portes de les institucions públiques i privades, les escoles, les universitats, les empreses i fer un jaciment arqueològic viu, ple d'idees i de projectes, on la creació no deixi passar la llavor de l'estancament i la decadència. Llavors, finalment hem dirigit a tu, si tu, què fem? Fem cultura?

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

Bibliografia

- AA.VV. (2004). *Intervención en el patrimonio cultural. Creación y gestión de proyectos*. Madrid, Síntesis.
- Álvarez, J; Álvarez, A. (2012). *Ciutat Satèl·lit Riera-Marsà. El naixement de Montornès Nord (1958 -1965)*. Ajuntament de Montornès del Vallès.
- Asensio, D.; Guitart, J. (2010). *El jaciment ibèric de la muntanya de Sant Miquel. Montornès del Vallès i Vallromanes*. Col·lecció_Estudis. Diputació de Barcelona.
- Barreiro, D. (2012). "Arqueología aplicada y patrimonio: memoria y utopia". *Complutum*, 23 (2): 33-50.
- Beltrán de Heredia, J. (2008). "Preservar, presentar, conservar: museïtzar el patrimoni arqueològic". Present i futur del nostre passat. *Revista Cota Zero* n. 23. Vic, p. 140-143.
- Beltran, X. (1985). *Conèixer Montornès*. Ajuntament de Montornès del Vallès, Barcelona.
- Casinos, X. (2013). *El misterio del yogurt caducado o como reinventar los periódicos*. Editorial UOC. Barcelona.
- Chorén, J.; Rodrigo, E. (2010). *Intervenció arqueològica a Can Tacó-Turó d'en Roïna* (Memòria: Juny - juliol i setembre-octubre 2009). Estrats, ICAC.
- Chorén, J; Rodrigo, E; Mercado, M. (2006). "El jaciment de Can Tacó: un assentament romà de caràcter excepcional al Vallès Oriental". *Ponències, Anuari del Centre d'Estudis de Granollers*.
- Ciurans, X. (2010). *Els Masferrer. Estudi d'una nissaga benestant del Vallès*. Ajuntament de Montornès del Vallès. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Criado, F., Castro, E.; Fernández, I.; Pérez, M. (2008). "La transferencia de conocimientos desde las humanidades: posibilidades y características". *ARBOR*, Ciencia, pensamiento y cultura (CLXXXIV, 732, julio-agosto): 619-636.
- Estrada, J. (1993). "Granollers a l'antiguitat". *Revista del Vallès [Granollers]*.
- Flórez, M.; Palet, J.M (2010). "Asentamientos rurales y estructuración de la Layetania interior (Barcelona). Romanización e impacto de los programas de organización territorial". A: CORSI, C.; VERMEULEN, F. (ed.). *The impact of Roman towns in the western Mediterranean*, Proceedings of the International Colloquium, p. 141-166
- Hernández, G; Folch, J. (2019). "L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i el Vallès Oriental (2000 – 2017). Balanç de recerca i gestió". Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Glick, T. (2007). *Paisajes de conquista: cambio cultural y geográfico en la España medieval*. Universidad de Valencia. PUV.
- Gracia, F; Celià, L. (2014). *Pla de recerca de l'arqueologia i la paleontologia catalanes*. Generalitat de Catalunya.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

- Guidi, J. J. (2012). *Montornès del Vallès. Territori i poblament de l'Antiguitat a l'Edat Mitjana*. Ajuntament de Montornès del Vallès.
- Jàrrega, R. (2000). "El poblament rural i l'origen de les villae al nord-est d'Hispania durant l'època romana republicana (segles II-I aC)". *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*, núm. 21, p. 271-302.
- Mercado, M.; Rodrigo, E.; Flórez, M.; Palet, J. M.; Guitart, J. (2007). "El castellum de Can Tacó/Turó d'en Roïna (Montmeló-Montornès del Vallès, Vallès Oriental) i el seu entorn territorial". *Tribuna d'Arqueologia*. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- Olesti, O. (1997). "El origen de las villae romanas en Catalunya". *Archivo Español de Arqueología* [Madrid], núm. 70, p. 1-20.
- Panosa, M. I. (2002). *La història antiga de Montmeló (Vallès Oriental). A partir de la col·lecció Cantarell*. Estudis del Museu de Montmeló. Ajuntament de Montmeló.
- Panosa, M, I. (2012). *Els ibers del Vallès Oriental*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.
- Palet, J.M. (2009). "La legislación del patrimonio arqueológico y Modelos de intervención profesional en arqueología de campo". A: Torras, N, Palet, J.M. (coord.). *Arqueología y sociedad*, Barcelona: *FUOC*, pp. 16-46.
- Pérez-Juez, A. (2006). "Reflexiones en torno al concepto de patrimonio histórico: paradojas e intereses. Gestión del Patrimonio Arqueológico". Madrid: Ariel Patrimonio, pp. 17-47.
- Prevosti, M. (2005). "L'etapa republicana". A: *Història agrària dels països catalans. L'Antiguitat*. Barcelona, p. 345-390.
- Querol, M. A. (1997). "El concepto de Arqueología para la sociedad española del siglo XX/XXI. La cristalización del pasado: génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España". Málaga: MEC, CSIC, pp. 635-645.
- Querol, M.A.; Martínez, B. (1996). "Los sistemas de protección en la normativa sobre el Patrimonio Histórico". A: *La gestión del Patrimonio Arqueológico en España*. Madrid: Alianza Editorial, pp. 117-129.
- Revilla, V. (2004). "El poblamiento rural en el noreste de Hispania entre los siglos II a.C. y I d.C.: Organización y dinámicas culturales y socioeconómicas". A: MORET, P.; CHAPA, T. (ed.). *Torres, atalayas y casas fortifi cadas: explotación y control del territorio en Hispania (s. III a. de C.-s. I d. de C.)*. p. 175-202.
- Revilla, V. (2010). "Hábitat Rural y Territorio en el Litoral Oriental de Hispania Citerior: Perspectivas de Anàlisis". A: NOGUERA, J. M. (ed.). *Poblamiento Rural Romano en el Sureste de Hispania. 15 Años Después*. Murcia: Editum: Tabularium, p. 25-71.
- Rodríguez, A. (2015, octubre – 2016, gener). "Digitalización y virtualización del patrimonio cultural. Hacia un nuevo horizonte en la conservación-restauración". *Telos 102*, revista de pensamiento sobre comunicación, tecnología y sociedad, p. 67-76.

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

- Ruiz Parrondo, A. (2010). "Interpretación y difusión: dos formas diferentes de ver el patrimonio". *Arqueología y Territorio*, 7: 165-177.
- Sanmartí, J.; Santacana, J. (2005). *Els ibers del nord*. Editor: Rafael Dalmau. Barcelona.
- Soto de, P. (2010). "Anàlisi de la xarxa de comunicacions i del transport a la Catalunya romana: estudis de distribució i mobilitat". Tesi Doctoral. Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Tarragona.
- Tenes, M; Garriga, S. (2000). *Inventari de patrimoni Arqueològic de Montmeló*. Ajuntament de Montmeló.
- Zamora, D.; Pujol, J.; García, J.; Cela, X. (2001). "El poblament a la Laietània central i septentrional durant el període ibèric ple. Una proposta d'organització territorial". Actes de la I Taula Rodona d'Ullastret sobre territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània Occidental, Monografies d'Ullastret 2, pp. 203-226.

Webgrafia

- Alay, J, C.; Clariana, J, F. (2018). "El poblament ibèric de Burriac, entre el desconeixement social i l'oblit de les administracions". 11è Col·loqui Història a Debat. Academia. [informació en xarxa]. Web. [visita 01 nov. 19]. https://www.academia.edu/38092101/EL_POBLAT_IBERIC_DE_BURRIAC_ENTRE_EL_DESCONEIXEMENT_SOCIAL_I_LOBLIT_DE_LES_ADMINISTRACIONS
- Cantarellas, V.; Ibars, G.; Tenas, M.; Castejón, P.; Guitart, J. (2011). "Les ocupacions prehistòriques i la vil·la romana de Can Massot, al terme municipal de Montmeló. Darreres intervencions". *Tribuna arqueològica*, UAB. [informació en xarxa]. Web. [visitat 18 set. 19]. <https://ddd.uab.cat/record/201063>
- Casa de Anna Frank en línia. [inf. en xarxa]. Web. [visita 29 des. 19]. <https://www.annefrank.org/es/museo/web-y-digital/>
- Els ajuntaments demanen que Can Tacó entri a la xarxa de jaciments de Catalunya. (2013, març 25). *Diari somMontmeló*. [inf. en xarxa]. Web. [visita 30 des. 19]. <https://www.sommontmelo.cat/noticia/9423/els-ajuntaments-demanen-que-can-taco-entri-a-la-xarxa-de-jaciments-de-catalunya>
- Flórez, M.; Rodà, I. (2014). "Las vías romanas en Cataluña: el caso del Vallès Oriental (Barcelona)". ICAC. [informació en xarxa]. Web. [visitat 23 set. 19]. <http://hdl.handle.net/2072/262093>
- Farrujia, M. (2019, setembre 1). El abandono pone en peligro los yacimientos arqueológicos de Tenerife. *Diari El Día*. [inf. en xarxa]. Web. [visita 15 des. 19]. <https://www.eldia.es/sociedad/2019/09/02/abandono-pone-peligro-yacimientos-arqueologicos/1005027.html>
- Guerrero, J. A. (2017, gener 2). Té futur el riu Besòs?. *eIMón*. [inf. en xarxa]. Web. [visita 16 des. 19]. <https://elmon.cat/monplaneta/reportatges/te-futur-el-riu-besos>

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

- Guanyabens, N. (Tardor-hivern 2013-2014) "La torre del telègraf de Montornès del Vallès". Revista *Vallesos* nº6. [informació en xarxa]. Web. [visita 9 nov. 2019]. <https://vallesos.cat/6/patrimoni/4a65a8ca>
- Guitart, J. (5 oct. 2017). "L'ICAC, present en el cinquè aniversari de Mons Observans". *ICAC*. Actualitat/ Notícies/ difusió. [informació en xarxa]. Web. [visita 19 nov. 19]. <https://www.icac.cat/actualitat/noticies/2017/licac-present-en-el-cinque-aniversari-de-mons-observans/>
- Guitart, J. (5 oct. 2017). "L'ICAC, present en el cinquè aniversari de Mons Observans". *ICAC*. Actualitat/ Notícies/ difusió. [informació en xarxa]. Web. [visita 19 nov. 19]. <https://www.icac.cat/actualitat/noticies/2017/licac-present-en-el-cinque-aniversari-de-mons-observans/>
- Jàrrega, R.; Rodà, I. (1999). "El terminus augustalis de Montornès: noves dades epigràfiques". Universitat Autònoma de Barcelona. Revista *Lauro* n. 16. [informació en xarxa]. Web. [visitat el 16 set. 19]. <https://www.raco.cat/index.php/Lauro/article/view/48305>
- Lavola cosustainability^R. (2019, gener). Pla de gestió de l'espai xarxa natura 2000 del riu Congost. Manlleu. [inf. en xarxa]. Web. [visita 16 des.19]. https://besos-tordera.cat/wp-content/uploads/2019/03/PG_CONGOST_Memoria_i_Pla.pdf
- L'incendi de la fàbrica de Montornès del Vallès deixa el riu Besòs amb peixos morts i aigua contaminada. (2019, desembre 11). *Diari Naciódigital*. [inf. en xarxa]. Web. [visita 18 des. 19]. <https://www.naciodigital.cat/noticia/192618/incendi/fabrica/montornes/deixa/riu/besos/amb/peixos/morts/aigua/contaminada>
- López, E; Paz, L. (2017). "Toni Gironès. Arquitectura e intuición" (entrevista). *BAC Revista de investigación y arquitectura contemporánea*. Universidade da Coruña. [inf. en xarxa]. Web. [visita 16 nov. 19]. <http://revistas.udc.es/index.php/BAC/issue/view/bac.2017.7.0>
- López, L. (2014, maig 11). *Denuncia arqueològica: el abandono de Barranquete*. *Lure Arqueología*. [inf. en xarxa]. Web. [visita 15 des. 19]. <http://www.lurearqueologia.es/denuncias-arqueologia/denuncia-arqueologica-el-abandono-del-barranquete/>
- López, L. (2015, abril 26). *Cap des Llibrell. Arqueología a la intempèrie*. *Lure Arqueologia*. [inf. en xarxa]. Web. [visita 15 des. 19]. <http://www.lurearqueologia.es/denuncias-arqueologia/cap-des-llibrell-arqueologia-a-la-intemperie/>
- Martínez, J; Cabrera, A. (2014). "Aplicación de las nuevas tecnologías para la difusión didáctica del patrimonio". *Dialnet Monográfico*, nº9. P. 779-788. [inf. en xarxa]. Web. [visita 30 des. 10]. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5385972>
- Montornès i Montmeló celebren els guardons obtinguts pel parc arqueològic Mons Observans. (15 juliol 2013; 11h.). *NacióGranollers*. [informació en xarxa]. Web. [visualitzat el 4 nov. 19]. <https://www.naciodigital.cat/naciogranollers/noticia/17222/montornes/montmelo/celebren/guardons/obtinguts/parc/arqueologic/mons/observans>

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

- Mons Observans – Ajuntament de Montornès del Vallès. (2012, octubre 27). [inf. en xarxa]. Web. [visita 15 nov. 19]. <http://www.montornes.cat/fitxer/9865/dossier%20mons%20observans.pdf>
- Moreno, V. (2010, juliol 21). "Societat catalana entre els segles VIII, IX i X". Revista *Sapiens*. [inf. en xarxa]. Web. [visita 13 des. 19]. <http://blogs.sapiens.cat/socialsenxarxa/etiqueta/origens-de-catalunya/page/2/>
- Nits d'estiu a la romana a Mons Observans. (2018). ICAC, difusió/agenda. [informació en xarxa]. Web. [visita 15 de des. 19]. <https://www.icac.cat/difusio/activitats-de-licac/agenda/nits-destiu-a-la-romana-a-mons-observans/>
- Qué es la realidad aumentada, cómo se diferencia de la virtual y por qué Apple apuesta fuertemente a ella. (17 octubre 2016). *BBC News*. [inf. en xarxa]. Web. [26 des. 19]. <https://www.bbc.com/mundo/noticias-37678017>
- Qui es responsabilitzarà del desastre ambiental del riu Besòs?. (12 de desembre 2019). Editorial diari *Ara*. [inf. en xarxa]. Web. [visita 16 des. 19]. https://www.ara.cat/editorial/desastre-ambiental-Besos_0_2360764096.html
- Ruiz, D. (2011). "Realidad aumentada y patrimonio cultural: nuevas perspectivas para el conocimiento y la difusión del objeto cultural". *Revista Electrónica de Patrimonio Histórico (E-rph)*, nº 8. [inf. en xarxa]. Web. [visita 29 des. 19]. <https://revistadepatrimonio.es/index.php/erph/article/view/98/82>
- Ruiz Zapatero, G.; Mansilla, A. (1999). "L'arqueologia en els mitjans de comunicació. Materials per a una reflexió crítica sobre la divulgació del passat". *Cota Zero*, 15: 42-62). [inf. en xarxa]. Web. [visita 12 des. 19]. <http://www.raco.cat/index.php/CotaZero/article/view/67128/85881>

II-lustracions, fotos o imatges

- II-lustració de portada (esquerra). Ole, Sandra. Recuperada de Wikiloc. <https://es.wikiloc.com/rutas-a-pie/jacimiento-arqueologic-mons-observans-cantaco-turo-de-les-tres-creus-i-torre-de-raiquer-montornes-de-15231654/photo-9482845>
- II-lustració de portada (dreta). Recuperada de pàgina oficial de Mons Observans. <http://www.monsoobservans.cat/>
- II-lustració 1. Vallès Oriental. Wikipedia. https://es.wikipedia.org/wiki/Vall%C3%A9s_Oriental
- II-lustració 2. Mapa del Vallès Oriental. Idealista. <https://www.idealista.com/venta-viviendas/barcelona/valles-oriental/mapa>
- II-lustració 3. Activitats al Museu i a Mons Observans durant les Jornades Europees de Patrimoni (JEP). (2015, novembre 5). Ajuntament de Montmeló. <https://www.montmelo.cat/pl195/actualitat/id3991/activitats-al-museu-ia-mons-observans-durant-les-jornades-europees-del-patrimoni.htm>

PRESENT, PASSAT I FUTUR DE MONS OBSERVANS

- Il·lustració 4. Orbis Stanford. Via Augusta. <http://orbis.stanford.edu/>
- Il·lustració 5. El pas de la via augusta pel Vallès Oriental. (2018, febrer 12). Blog oficial de turisme Vallès. <http://turismevalles.blogspot.com/2018/02/el-pas-de-la-via-augusta-pel-valles.html>
- Il·lustració 6. Els ibers a Montornès. Revista Estimo Montornès. Ajuntament de Montornès del Vallès. https://www.montornes.cat/seu_electronica/linies-actuacio-i-campanyes-especificques/estimo-montornes
- Il·lustració 7. S'inicia la setena intervenció arqueològica al jaciment romà de can Tacó – turó d'en Roina. (2009, juny 6). Ajuntament de Montornès del Vallès. <https://www.montornes.cat/actualitat/noticies/2009/06/01/s-inicia-la-setena-intervencio-arqueologica-al-jaciment-roma-de-can-taco-turo-d-en-roina>
- Il·lustració 8. Guitart, J. (2019) Mons Observans. Can Tacó Archeological and Nature park- Turó d'en Roina. ICAC. <https://www.icac.cat/en/dissemination/knowledge-transfer/mons-observans-can-taco-archaeological-and-nature-park-turo-den-roina/>
- Il·lustració 9. Daví, D. (2012, novembre 27). Algunes imatges del jaciment de Can Tacó (Montmeló-Montornès del Vallès). Les murales d'Ilturo [Blogpost]. <http://murallesilturo.blogspot.com/2012/11/>
- Il·lustració 10. Daví, D. (2012, novembre 27). Algunes imatges del jaciment de Can Tacó (Montmeló-Montornès del Vallès). Les murales d'Ilturo [Blogpost]. <http://murallesilturo.blogspot.com/2012/11/>
- Il·lustració 11. Punt d'Informació de Mons Observans. <http://www.monsobservans.cat/>
- Il·lustració 12. Senderisme en tren: excursions, travesses i trens. Mons observans, muntanya d'elles Tres Creus i aiguabarreig del Besòs des de Montmeló. <https://senderismeentren.cat/175-2/>
- Il·lustració 13. Estévez, A. Adecuación del yacimiento romano de Can Tacó/ Toni Gironès. https://www.plataformaarquitectura.cl/cl/02-260170/adecuacion-del-yacimiento-romano-de-can-taco-toni-girones/5193b4a5b3fc4b374100009b-adaptation-of-the-roman-ruins-of-can-taco-toni-girones-photo?next_project=no
- Il·lustració 14. Senyal informatiu del jaciment de Mons observans. <http://www.monsobservans.cat/visites/>
- Il·lustració 15. Esport i cultura en la primera Marxa Nocturna de Sant Joan. (2016, juny 15). Ajuntament de Montornès del Vallès. <https://www.montornes.cat/actualitat/noticies/2016/06/15/marxa-nocturna-per-sant-joan>

